पूर्णिमा

इतिहास-प्रधान त्रैमासिक पत्रिका

९२

पू
र्णा
ङ्क

संशोधन-मण्डल

का. मै. अ. द. नं. १५५/२४६

तदिह न गुणदोषौ योजनीयावलीकौ
कथमपि महता यत् संस्कृतोऽयं श्रमेण ।

—बापूदेव शास्त्री

[धेरै मिहिनेत गरी यो तयार गरिएको छ । यस कारण यहाँ कूटो गुण अथवा दोष नलाइदिनुहोला ।]

पूर्णिमा

(इतिहास–प्रधान त्रैमासिक पत्रिका)

२३
वर्ष

४
अङ्क

सम्पादक–
महेशराज पन्त
दिनेशराज पन्त

प्रकाशक–
देवीप्रसाद भण्डारी
(संशोधन–मण्डलद्वारा)

यस अङ्कको मूल्य रु. ५५।–

विषयसूची

१. दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिना (वि. सं. १८१५–१८८८) विरचितस्य रत्नदीपस्य मूलभागस् तस्य प्रतिसंस्कृतरूपं च	– नयराज पन्त सहायक { रामजी तेवारी; देवीप्रसाद भण्डारी; रुक्मनाथ पौडेल	१–२७
२. श्री ५ गीर्वाणबाट गोविन्द तिमिल्सिनालाई बिर्ता दिई गरिदिएको अप्रकाशित ताम्रपत्र	– दिनेशराज पन्त	२८–२९
३. दमाईको बिहासम्बन्धमा वि. सं. १८६७ मा लेखिएको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	३०
४. श्री ५ राजेन्द्रबाट अनूपसिंह भण्डारीलाई ज[illegible] दिई गरिदिएको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	३०–३१
५. काबुलबाट नोकरी खोज्न आएका मुसलमानहरूलाई नोकरी नदिने कुरा परेको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	३१–३२
६. जङ्गबहादुरको मुलुकी ऐन आउनुभन्दा केहीअगाडिको न्यायव्यवस्था झल्काउने एउटा अप्रकाशित कागत	– दिनेशराज पन्त	३२–३४
७. गोरखाको व्यवस्थाको विषयमा वि. सं. १९०६ मा लेखिएको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	३४–३५
८. खरीकोटको टीकाभेटसम्बन्धी अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	३५
९. जगत्शमशेरले मैधाको आफ्नो खान्गीको जग्गा ठेकमा दिएको कुरा परेका दुइ अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	३६–३९
१०. निगालपानीको ठेक्काबाट जम्मा भएको रकमको बन्दोबस्तको विषयमा लेखिएको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	३९–४०
११. लोग्नेले गर्भिणी स्वास्नीलाई कुटपीट गरेपछि उठेको मुद्दाको विषयमा लेखिएको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	४०–४१
१२. सौतासौताको बीचमा अंशबण्डाको विषयलाई लिएर लेखिएको वि. सं. १९४२ को अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	४१–४२
१३. वराहक्षेत्रको तीर्थयात्रामा गएका पण्डित धरणीधरले सुबेदार हरिमानसिंहलाई लेखेको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	४३
१४. मैधीको विष्णुदेवीगूठीविषयको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	४३–४५
१५. मैधीको भैरवगूठीविषयको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	४६–४७
१६. त्रिपुरासुन्दरीगूठीविषयको अप्रकाशित पत्र	– दिनेशराज पन्त	४८–५१
१७. अशोकको खामोलाई फलामको र दण्डीको काव्यादर्शलाई नाटक भनेर लेख्ने कमलप्रकाश मल्लबाट के लिच्छविकालमा चलेका संवत्‌को निर्णय हुन सक्ला त ?	– दिनेशराज पन्त	५२–५५

(पूर्णिमाया ९१ तमस्याऽङ्कस्य ५४ तमस्य पृष्ठस्याऽनन्तरम्)

दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिना
(वि. सं. १८१५–१८८८)
बिरचितस्य रत्नदीपस्य मूलभागस्
तस्य प्रतिसंस्कृतरूपं च

प्रतिसंस्कर्ता

नयराजपन्तः

सहायकाः

रामजीतेवारी

(वि. सं. १९७३–२०४०)

देवीप्रसादभण्डारी

रुक्मनाथपौडेलः

अथ त्रिप्रश्नाधिकार:

लग्नोपयोगितया लङ्कोदयान् स्वदेशोदयांश् चाह ।

मूलपाठः

मातङ्गभानि २७८ नवनन्दयमा २९९ स्त्रिदन्ता ३२३
लङ्कोदया विकलिकाः क्रमगोत्क्रमस्थाः ।
हीनान्विताश्चरपलैरजतः स्वदेशे
तद्व्यत्ययाद् धटभतः क्रमगोत्क्रमस्थैः ॥१॥

प्रतिसंस्कृतपाठः

मातङ्गभानि २७८ नवनन्दयमास् २९९ त्रिदन्ता ३२३
लङ्कोदयाः पलमया अजतः क्रमस्थाः ।
व्यत्यासगाः शशिभतः क्रमगास् तुलातो
नक्राद् विपर्ययगता गणकैः प्रदिष्टाः ॥१॥

लङ्कोदयपलानि

२७८	मेषस्य	कन्यायाः	तुलायाः	मीनस्य
२९९	वृषस्य	सिंहस्य	वृश्चिकस्य	कुम्भस्य
३२३	मिथुनस्य	कर्कटस्य	धनुषः	मकरस्य

लङ्कोदयाश् चरपलैः क्रमगैर् विहीना मेषाद् विपर्ययगतैः शशिभात् समेताः ।
स्युः स्वोदया अजभतो वनितान्तमेते व्यत्यासगा धटभतो झषभान्तमुक्ताः ॥२॥

क्रमस्थितानि लङ्कोदयपलानि क्रमस्थैः स्वदेशजैश् चरपलैर् विहीनानि कार्याणि, क्रमशो मेषस्य वृषस्य मिथुनस्य च स्वदेशजानि चरपलानि स्युः । पुनर् व्युत्क्रमस्थितानि लङ्कोदयपलानि व्युत्क्रमस्थैः स्वदेशजैश् चरपलैः सहितानि कार्याणि, क्रमशः कर्कटस्य सिंहस्य कन्यायाश् च स्वदेशजानि चरपलानि स्युः । एतानि मेषादीनि कन्यान्तानि षट् स्वदेशजानि चरपलान्येव व्युत्क्रमस्थितानि तुलादीनि मीनान्तानि स्वदेशजानि चरपलानि भवन्ति ।

लङ्कोदयपलानि	स्वदेशचरपलानि	स्वदेशोदयपलानि[1]	
२७८	– मेषस्य	मेषस्य	मीनस्य
२९९	– वृषस्य	वृषस्य	कुम्भस्य
३२३	– मिथुनस्य	मिथुनस्य	मकरस्य
३२३	+ मिथुनस्य	कर्कटस्य	धनुषः
२९९	+ वृषस्य	सिंहस्य	वृश्चिकस्य
२७८	+ मेषस्य	कन्यायाः	तुलायाः

लग्नसाधनाय विशेषं विधिम् आह ।

लग्नं साध्यं भास्वता सायनेन, लग्नं सिध्येत् सायनं प्रक्रियायाम् ।
त्रिप्रश्ने स्तः सायने सूर्यलग्ने, नो संस्कार्यं जातकाद्येऽयनांशैः ।।३।।

इष्टकालजे स्पष्टसूर्येऽयनांशा योजनीयाः सायनसूर्यो भवति । लग्नसाधने सायनेन सूर्येण भोग्यानि भुक्तानि च पलानि साधनीयानि । गणितेन सायनलग्नं सिध्यति । जातकेषु संहितासु निरयणं लग्नं ग्राह्यं भवति । अतस् तत्र गणितात् समागताल् लग्नाद् अयनांशा वियोजनीयाः ।

लग्नसाधनम् आह ।

मूलपाठ।

तत्कालजार्कोऽयनयुक् तदीयभोग्यांशकघ्नोदयखाग्नि ३० भागः ।
भोग्यो रवेस्तद्रहिताद्विजेष्टाद् वेश्यादिलग्नानि विशोध्य शेषम् ।।२।।
अशुद्धहृत् खाग्नि ३० हतं लवाद्यं गतर्क्षयुक् स्याद् व्ययनं विलग्नम् ।

---

१. षड्भूमिपक्षा २१६ नववेदपक्षाः २४९ पक्षाभ्ररामाः ३०२ कृतवेदरामाः ३४४ ।
नवाब्धिरामा ३४९ गगनाब्धिरामाः ३४० मेषादिकानाम् उदयोद्भवानि ।।१।।
पलानि षण्णां क्रमशो भवन्ति विपर्ययात् तानि तुलादिकानाम् ।
श्रीवाग्वतीतीरभुवि स्थितायां नेपालभूपालकराजधान्याम् ।।२।।

काष्ठमण्डपे राशीनाम् उदयपलानि

२१६	२४९	३०२	३४४	३४९	३४०
मेषस्य	वृषस्य	मिथुनस्य	कर्कटस्य	सिंहस्य	कन्यायाः
मीनस्य	कुम्भस्य	मकरस्य	धनुषः	वृश्चिकस्य	तुलायाः

प्रतिसंस्कृतपाठः

तात्कालिकस्पष्टदिवाकरेण युक्तस्य राशेर् विगतैर् लवाद्यैः ।
स्वदेशजातान्युदयोद्भवानि पलानि हत्वा विभजेत् खरामैः ३० ।।४।।
जायेत भुक्तः समयोऽथ तद्वद् भोग्यैर् लवाद्यैः कुरु भोग्यकालम् ।
सूर्योदयाद् यातविनाडिकाभ्यो भोग्याभिधानं समयं विशोध्य ।।५।।
तदग्रगानां च निकेतनानां स्वदेशजातान्युदयोद्भवानि ।
पलानि जह्याः क्रमशोऽवशेषं हत्वा खरामैर् ३० अविशुद्धराशेः ।।६।।
पलैः स्वदेशोदयजैर् विभज्य लब्धैर् लवाद्यैर् अविशुद्धपूर्वम् ।
मेषादिराशिं सहितं विधेहि लग्नं प्रसिध्येत् समये स्वकीये ।।७।।

$$\text{भुक्तानि पलानि} = \frac{\text{भुक्तांशादयः} \times \text{स्वदेशोदयपलानि}}{३०}$$

$$\text{भोग्यानि पलानि} = \frac{\text{भोग्यांशादयः} \times \text{स्वदेशोदयपलानि}}{३०}$$

सूर्योदयाद् व्यतीतेभ्यः स्वेष्टपलेभ्यः सूर्याक्रान्तराशेर् भोग्यपलानि विशोधयेत् । शेषपलेभ्यः सूर्याक्रान्तराशेर् अप्रवर्तिनां राशीनां स्वदेशोदयपलानि क्रमशो यथासम्भवं त्यजेत् । अन्तिमानि शेषपलानि त्रिंशता ३० संगुण्याऽविशुद्धराशेः स्वदेशोदयपलैर् भजेत । लब्धा अंशादयोऽविशुद्धराशेर् अवयवीभूता भवन्ति । एतान् अवयवीभूतान् अंशादीन् विशुद्धराशिषु योजयेत् स्वेष्टलग्नं भवति । एवं समागतं लग्नं सायनं भवतीति न विस्मरणीयम् ।

भोग्यकालाद् अल्प इष्टकाले लग्नसाधने विशेषम् आह ।

मूलपाठः

भोग्याल्प इष्टेंऽश ३० गुणं स्वभाप्तं तेनाऽन्वितोऽर्को भवतीह लग्नम् ।।३।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

भोग्यात् कालात् स्वेष्टकाले लघौ स्वं कालं हत्वा त्रिंशता ३० स्वोदयेन ।
भक्त्वा लब्धैर् अंशकाद्यैः समेतं सूर्यं कुर्यात् स्वेष्टकाले तनुः स्यात् ।।८।।

भोग्येभ्यः पलेभ्योऽल्पतरेषु स्वेष्टेषु पलेषु तानि स्वेष्टानि पलानि त्रिंशता ३० गुणयित्वा सूर्याक्रान्तराशेः स्वदेशोदयजैः पलैर् विभजेत् । लब्धम् अंशादिकं फलं सूर्ये युञ्जीत, योगफलं लग्नं स्यात् ।

लग्नात् कालसाधनम् आह ।

मूलपाठः

रविभोग्योदयभुक्तयुक् तदन्तर्गतलग्नप्रमयुग् निजेष्टकालः ।

प्रतिसंस्कृतपाठः

भोग्यः कालो भास्करात् साधनीयो, भुक्तः कालः स्वेष्टलग्नाद् विधेयः।
एतद्योगः सूर्यलग्नान्तरस्थराशीनां स्वैर् उद्गमैर् योजनीयः ॥९॥
इष्टः कालः स्याद्

सूर्यस्य भोग्यानि पलानि साधयेल् लग्नस्य भुक्तानि पलानि साधयेत्, तेषां फलानां योगं कुर्वीत। सूर्याद् अग्रतोवर्तिनां तथा लग्नात् पश्चाद्वर्तिनां राशीनां स्वदेशोदयजानां पलानां च योगं कुर्वीत। अस्मिन् योगफले पूर्वागतं योगफलं युञ्जीत, पलमयः स्वेष्टकालो भवति।

सूर्यलग्नयो राश्यैक्ये कालसाधनम् आह।

मूलपाठः

रविलग्नैकभगे तदन्तरांशाहतलग्नप्रमखाग्नि ३० भाग इष्टम् ॥४॥

प्रतिसंस्कृतपाठः

अथो एकराशौ भास्वल्लग्ने चेत् स्त एतद्वियोगः।
राशेस् तस्य स्वोदयेनाऽभिनिघ्नस् त्रिंशद् ३० भक्तो जायते काल इष्टः ॥१०॥

सूर्यो लग्नं च चेद् एकस्मिन्नेव राशौ भवेतां तदा सूर्यलग्नयोर् अन्तर् वर्तमानम् अंशादिकं तस्य राशेः स्वदेशोदयजैः पलैर् गुणयित्वा त्रिंशता ३० भजेत। आगतं पलात्मकं फलम् इष्टकालो भवति।

सूर्यलग्नयो राश्यैक्ये सूर्याल् लघीयसि लग्ने कालसाधने विशेषम् आह।

भास्वत्तन्वोर् एकराशौ वसन्त्योः सूर्याल् लग्नं चेल् लघीयो भवेच् च।
इष्टः कालः साधितः पूर्वरीत्या सम्पद्येताऽर्कोदयात् पूर्ववर्ती ॥११॥

सूर्यो लग्नम् अपि एकस्मिन्नेव राशौ वर्तेयातां तथा सूर्याल् लग्नं लघुतरं च वर्तेत चेत् पूर्वरीत्या साधितः कालः सूर्योदयात् पूर्ववर्ती भवेद् इति ज्ञेयम्।

रात्रिगतघटिकाभिर् लग्नसाधनम् आह।

मूलपाठः

साङ्गा ६ र्कतोऽस्ताद् गतलिप्तिकाभिः कार्यं विलग्नं निशि वा सुखार्थम्।

प्रतिसंस्कृतपाठः

चेत् सूर्यास्ताद् यातकालो निजः स्यात् तत्कालोत्थं पद्मिनीशं स्फुटाख्यम्।
षड्भिर् ६ गेहैर् योजयित्वा च तेन लग्नं साध्यं प्रोक्तवत् स्वेष्टकाले ॥१२॥

सूर्यास्ताद् व्यतीतं घट्यादिकं चेद् इष्टः कालः स्यात् तदा तात्कालिके सूर्ये षड् ६ राशीन् योजयित्वा लब्धं फलं सूर्यं तथा सूर्यास्ताद् व्यतीतं घट्यादिकं चेष्टकालं प्रकल्प्य पूर्ववल् लग्नं साधयेत् । अत्राऽपि सषड्भः सूर्यः सायनांशः कर्तव्यो भवति, समागतं लग्नं च सायनांशं भवतीति न विस्मरणीयम् ।

दशमलग्नस्य चतुर्थलग्नस्य च साधनम् आह ।

मूलपाठः

लङ्कोदयैर्लग्नवदेव साध्ये नतोन्नताभ्यां दशमा १० म्बु ४ लग्ने ।।५।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

भावसाधनोपयोगिनो नतकालस्योन्नतकालस्य च साधनम् आह ।

सूर्यस्योदयतो व्यतीतघटिका अर्धं च घस्रोद्भवं,
विश्लेषो ह्यनयोर् भवेद् नत, इह त्रिंशद् ३० घटीभ्योऽधिकः ।
कालश् चेद् नतसंज्ञकः परिहरेत् षष्टेर् ६० घटीभ्यो हि तं
नाडीः शून्यगुणा ३० नतेन रहिताः कुर्याद् भवेद् उन्नतः ।।१३।।

अर्धदिनमानात् सूर्योदयाद् व्यतीतं घट्यादिकं विशोधयेच् शेषो नतकालः स्यात् । सूर्योदयाद् व्यतीतः कालोऽर्धदिनमानाद् महीयाँश् चेत् सूर्योदयाद् व्यतीतकालाद् अर्धदिनमानम् एव त्याज्यं भवति । इत्थं समागतो नतकालस् त्रिंशतो ३० घटीभ्यो महीयाँश् चेत् तं नतकालं षष्टेर् ६० घटीभ्यस् त्यजेद् नतकालः स्यात् । नतकालः कदापि त्रिंशतो ३० घटीभ्योऽधिकतरो न भवतीति बोध्यम् । नतकालं त्रिंशतो ३० घटीभ्यः शोधयेच् शेष उन्नतकालः स्यात् ।

नतकालस्योन्नतकालस्य च संज्ञाविशेषम् आह ।

रात्रेर् अर्धाद् अर्धघस्रं च यावद् आस्ते सूर्यः पूर्वभागेऽम्बरस्य ।
तस्मिन् काले यो नतो वोन्नतः स्यात् पौरस्त्यः स प्रोच्यते गोलविद्भिः ।।१४।।
घस्रस्याऽर्धाद् अर्धरात्रं च यावद् आस्ते सूर्यः पश्चिमार्धेऽम्बरस्य ।
तस्मिन् काले यो नतो वोन्नतः स्यात् पाश्चात्त्यः स प्रोच्यते गोलविद्भिः ।।१५।।

रात्रेर् अर्धाद् दिनस्याऽर्धं यावत् सूर्यः पूर्वस्यां दिशि भवति । अतस् तस्मिन् काले जायमानो नतसंज्ञक उन्नतसंज्ञकश् च कालः पौरस्त्य इति कथ्यते । दिनस्याऽर्धाद् रात्रेर् अर्धं यावत् सूर्यः पश्चिमायां दिशि भवति । अतस् तस्मिन् काले जायमानो नतसंज्ञक उन्नतसंज्ञकश् च कालः पाश्चात्त्यो भवति ।

दशमलग्नस्य साधनम् आह ।

पाश्चात्त्यसंज्ञं च नताभिधानं कालं स्वमिष्टं समयं प्रकल्प्य ।
लङ्कोदयैः संगणयेद् विलग्नं जायेत लग्नं दशमाभिधानम् ।।१६।।

पाश्चात्यं नतसंज्ञकं कालम् इष्टकालं, तात्कालिकं सूर्यम् एव सूर्यं, लङ्कोदयपलानि च स्वदेशोदयपलानि प्रकल्प्य पूर्वोक्तया रीत्या लग्नं प्रसाधयेत् । तल् लग्नम् एव दशमभावो भवति ।

चतुर्थलग्नस्य साधनम् आह ।

पौरस्त्यसंज्ञोन्नतनामधेयं कालं स्वमिष्टं समयं प्रकल्प्य ।
लङ्कोदयैः संगणयेद् विलग्नं लग्नं चतुर्थं भवति प्रसिद्धम् ।।१७।।

पौरस्त्यम् उन्नतसंज्ञकं कालं स्वेष्टकालं, तात्कालिकं सूर्यम् एव सूर्यं, लङ्कोदयपलानि च स्वदेशोदयपलानि प्रकल्प्य पूर्वोक्तया रीत्या लग्नं प्रसाधयेत् तल् लग्नम् एव चतुर्थभावो भवति ।

ससन्धिभावसाधनम् आह ।

मूलपाठः

साङ्ग ६ क्षलग्ना १ भ्र १० गृहे कलत्र ७
तुर्ये ४ सुखात् ४ सप्तमतो ७ भ्र १० भावात् ।
लग्नाद् १ विलग्नं १ सुखभं ४ कलत्रं ७
मध्यं १० विशोध्याऽग्नि ३ हृतानि तैः स्युः ।।६।।
युक्तानि केन्द्राणि १।४।७।१० पणा २।५।८।११ न्यथापो-
क्लिमानि ३।६।९।१२ सन्धिर्विवरं तयोर्यत् ।
इतीह भावानयनं पुराणै-
रुक्तं मयोक्तं व्यवहारसिद्ध्यै ।।७।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

द्वादशानां भावानां संज्ञा आह ।

तनुर् विलग्ने, द्रविणं द्वितीये, भ्राता तृतीये, सवयाश् चतुर्थे ।
तनूद्भवः पञ्चमभे, विपक्षः षष्ठे तथा सप्तमभे कलत्रम् ।।१८।।
नाशोऽष्टमे भे, नवमे तु धर्मः कर्मव्यवस्था दशमे, धनाप्तिः ।
एकादशे, द्वादशभेऽर्थहानिर् विचिन्त्यते जातकतत्त्वविद्भिः ।।१९।।
स्वस्थानचिन्ताविषयाः पदार्थाः स्वस्थानपर्यायतया गृहीताः ।

प्राचीनदैवज्ञमतानुसारं ब्रवीमि भावानयनं सुबोधम् ॥२०॥

प्रथमसप्तमयोश् चतुर्थदशमयोश् च भावयोः परस्परसम्बन्धम् आह ।

तन्वाख्य १ भावो गृहषट्क ६ युक्तः कलत्र ७ भावाभिधया प्रसिध्येत् ।
कर्माख्य १० भावः सखि ४ संज्ञभावो मिथो भवेतां गृहषट्क ६ युक्तौ ॥२१॥

लग्नेऽर्थात् प्रथमे भावे षड् ६ राशीन् युञ्जीत सप्तमभावः स्यात् । एवं षड्भी ६ राशिभिर् युक्तः सप्तमो भावः प्रथमभावः स्यात् । चतुर्थे भावे षड् ६ राशीन् युञ्जीत दशमभावः स्यात् । एवं षड्भी ६ राशिभिर् युक्तः दशमो भावश् चतुर्थभावः स्यात् ।

भावानां साधनम् आह ।

चतुर्थ ४ भावात् प्रथमं १ विजह्यात् क्षेपो भवेच् शेषतृतीय ३ भागः ।
क्षेपेण युक्तः प्रथमो १ धनं २ स्यात् क्षेपान्वितोऽर्थः २ सहज ३ त्वमेयात् ॥२२॥
त्यक्त्वा कलत्रात् ७ सखिभाव ४ माप्त्वा क्षेपं प्रसाध्यौ सुत ५ शत्रु ६ भावौ ।
तथा विजह्याद् दशमात् १० कलत्रं ७ क्षेपेण मृत्युः ८ सुकृतं ९ च साध्यम् ॥२३॥
लग्नाद् १ विजह्याद् दशमं १० प्रसाध्ये आय ११ व्यया १२ ख्ये भवने तथैव ।

चतुर्थाद् भावात् प्रथमं भावं त्यजेत् । लब्धं शेषं त्रिभिर् ३ भजेत, लब्धिः क्षेपसंज्ञा भवति । प्रथमे भावे क्षेपं युञ्जीत द्वितीयभावः स्यात् । द्वितीये भावे क्षेपं युञ्जीत तृतीयभावः स्यात् । सप्तमाद् भावाच् चतुर्थं भावं त्यक्त्वा शेषं त्रिभिर् ३ भजेत, क्षेपो लभ्यते । तं क्षेपं चतुर्थे भावे युञ्जीत पञ्चमभावः स्यात् । पञ्चमे भावे तम् एव क्षेपं युञ्जीत, षष्ठो भावः स्यात् । दशमाद् भावात् सप्तमं भावं त्यक्त्वा शेषं त्रिभिर् ३ विभज्य क्षेपम् आनयेत् । तं क्षेपं सप्तमे भावे युञ्जीत, अष्टमभावः स्यात् । तम् एव क्षेपम् अष्टमे भावे युञ्जीत, नवमभावः स्यात् । प्रथमाद् भावाद् दशमं भावं त्यक्त्वा शेषं त्रिभिर् ३ भजेत । लब्धिः क्षेपसंज्ञा भवति । तं क्षेपं दशमे भावे युञ्जीत, एकादशभावः स्यात् । तम् एव क्षेपम् एकादशे भावे युञ्जीत, द्वादशभावः स्यात् । एवं द्वादश १२ भावाः सिद्धयन्ति ।

सन्धीनां साधनम् आह ।

आसन्नयोः संयुतिरर्धनीया द्वयोस् तयोः सन्धिरिह प्रसिध्येत् ॥२४॥

प्रथमद्वितीयभावयोर् योगस्याऽर्धं तयोर् भावयोः सन्धिर् भवति । एवं सर्वेषां भावानां सन्धयः साध्याः ।

उत्तरदक्षिणगोलयोः परिभाषां तथा दिनमानस्य रात्रिमानस्य च साधनम् आह ।

मूलपाठः

स्यातामजादिषु घटादिषु सौम्ययाम्यौ गोलौ तयोश्चरदले तिथि १५ युक्तहीने ।
अह्नोर्दले खगुणतः ३० पतिते निशार्द्धे द्वि २ घ्ने च ते निगदिते दिनरात्रिमाने ॥८॥

प्रतिसंस्कृतपाठः

दिनमानस्य रात्रिमानस्य च साधनम् आह ।

चरपलैः सहिता रहिताः क्रमात् तिथि १५ मिता घटिकाः खलु गोलयोः ।
दिनदलं, खगुणो ३० न्मितनाडिका विरहिता द्युदलेन निशादलम् ॥२५॥

गोलयोः परिभाषा प्रतिसंस्कृते रत्नदीपे पञ्चाङ्गाधिकारस्य २३ श्लोके द्रष्टव्या ।

उत्तरगोले दिनस्याऽर्धस्य मानम् = १५ घट्यः + चरपलानि

दक्षिणगोले दिनस्याऽर्धस्य मानम् = १५ घट्यः – चरपलानि

रात्रेर् अर्धस्य मानम् = ३० घट्यः – दिनस्याऽर्धस्य मानम्

दिनमानम् = २ × दिनस्याऽर्धस्य मानम्

रात्रिमानम् = २ × रात्रेर् अर्धस्य मानम्

अक्षकर्णस्य साधनम् आह ।

मूलपाठः

भाकोटि १२ वर्गैक्यपदं श्रुतिर्

प्रतिसंस्कृतपाठः

भुजोऽक्षभा कोटिरिना १२ ङ्गुलो ना स्याद्, अक्षभाद्वादश १२ वर्गयोगात् ।
अवाप्तमूलं पलकर्णमाहुस्, तम् अक्षकर्णं च वदन्ति विज्ञाः ॥२६॥

भुजः = पलभा = प । कोटिः = १२ अङ्गुलः शङ्कुः । कर्णः = पलकर्णः = अक्षकर्णः = क ।

$$क = \sqrt{(प)^2 + (१२)^2}$$

अक्षांशानां साधनम् आह ।

मूलपाठः

दिक् १० छिद्भान्विताश्चन्द्रयुगा ४१ रसा ६ प्ताः ।
कर्णान्वितारतैर्विहृताः खनन्दा ९० हता विभा साऽक्षलवा अवाच्याः ॥९॥

प्रतिसंस्कृतपाठः

दिग् १० भक्तया पलभया सहितान् कुवेदान् ४१
षड्भिर् ६ भजेत समवाप्तफलेन युक्ता ।
अक्षश्रुतिर् हरमितिर् गणकैः प्रदिष्टा
व्योमाङ्क ९० निघ्नपलभां विभजेद् हरेण ।।२७।।

सम्पद्येरन् दाक्षिणात्याः पलांशा, व्यक्षे देशे जायते नो पलांशः ।
स्वस्माद् देशाद् दक्षिणो व्यक्षदेश आस्ते तस्माद् दाक्षिणात्याः पलांशाः ।।२८।।

$$\text{अक्षांशाः} = \frac{९० \text{ प}}{\text{क} + \dfrac{४१ + \dfrac{\text{प}}{१०}}{६}}$$

निरक्षे देशेऽक्षांशो न भवति । स्वस्माद् देशाद् निरक्षो देशो दक्षिणस्यां दिशि वर्तते । स्वदेशस्वनिरक्षदेशयोर् अंशरूपम् अन्तरम् अक्षांशाः । स्वं देशं पूर्वम् अवधिं प्रकल्प्य गणनायां क्रियमाणायाम् अक्षांशा दाक्षिणात्या भवन्ति ।[२]

क्रान्त्यंशान् आह ।

मूलपाठः

समुद्रा गुणै (४।३) रष्टसङ्ख्या ८ विपादा-
रुणा (११।४५) दन्तिभिः पञ्चचन्द्राः (१५।८) खचन्द्रैः ।
गजेला (१८।१०) नखाः षड्गुणै (२०।३६) र्भैस्तु जात्यो (२२।२७)
ऽद्रिरामैस्त्रिपक्षा (२३।३७) जिनाः २४ क्रान्तिभागाः ।।१०।।

---

२. अक्षांशसाधने भास्करस्य सूत्रम्

दशाब्ध्य ४१० न्विताऽक्षप्रभा षष्टि ६० भागोऽक्षकर्णान्वितस्तेन भक्ताऽक्षभा सा ।
खनन्दा ९० हता दक्षिणाः स्युः पलांशाः... ।।१६।।

(करणकुतूहले त्रिप्रश्नाधिकारे)

भास्करस्याऽनेन सूत्रेण

$$\text{अक्षांशाः} = \frac{९० \text{ प}}{\text{क} + \dfrac{४१० + \text{प}}{६०}}$$

अतो भास्करेण प्रदर्शिताऽक्षांशसाधनस्येयं रीतिर् एव लक्ष्मीपतिना किञ्चित् परिवर्त्य कथितेति परीक्षका पश्यन्तु ।

प्रतिसंस्कृतपाठः

समुद्रा गुणैर् (४।३) अष्ट (८।०) पादोनसूर्या (११।४५)
इषुक्षोणयो दन्तिभिर् (१५।८) नागभूम्यः ।
खचन्द्रैर् (१८।१०) नखाः षड्गुणैर् (२०।३६) जातयो भैस् (२२।२७)
त्रिपक्षा महीध्रत्रिभिर् (२३।३७) वेदपक्षाः (२४।०) ।।२९।।
दशभिर् १० दशभिर् १० भुजांशकैर् अयनांशान्वितपद्मिनीपतेः ।
विगणय्य कलाभिरन्विता अपमांशाः क्रमशो निवेशिताः ।।३०।।

सायनांशस्य तरणेर् भुजे शून्येन ० संमिते ।
शून्येन ० प्रमिता क्रान्तिर् गणितज्ञैः प्रमीयते ।।३१।।

क्रान्तिसाधनाय सारणी

भुजांशाः	क्रान्तिः अंशाः	क्रान्तिः कलाः	क्रान्त्यन्तराणि (खण्डाः) अंशाः	क्रान्त्यन्तराणि (खण्डाः) कलाः
०	०	०		
			४	३
१०	४	३		
			३	५७
२०	८	०		
			३	४५
३०	११	४५		
			३	२३
४०	१५	८		
			३	२
५०	१८	१०		
			२	२६
६०	२०	३६		
			१	५१
७०	२२	२७		
			१	१०
८०	२३	३७		
			०	२३
९०	२४	०		

क्रान्तिसाधनम् आह ।

मूलपाठः

सायनार्कभुजदिग् १० लवजाः स्युः क्रान्तयोऽप्यथ तदन्तरनिघ्नात् ।
शेषतो दश १० लवेन समेताः क्रान्तयः स्फुटतराः स्वदिशि स्युः ॥११॥

प्रतिसंस्कृतपाठः

अयनांशयुतस्य भास्वतो भुजभागान् विभजेत् खभूमिभिः १० ।
अपमः फलसङ्ख्यको गतो गतगम्यान्तरभेदसङ्गुणाम् ॥३२॥
अवशेषमिति खभूमिभिर् १० विभजेल् लब्धियुतो गतोऽपमः ।
अपमो लवपूर्वको भवेद् अयनांशाढ्यखरांशुगोलदिक् ॥३३॥

स्पष्टे सूर्येऽयनांशान् संयुज्य सायनं स्पष्टसूर्यं विदधीत । सायनस्य स्पष्टसूर्यस्य भुजांशान् साधयेत् । ते भुजांशाः दशभिर् १० भाज्याः, लब्धिसङ्ख्या गतान् कलासहितान् क्रान्त्यंशान् सूचयति । गतानां गम्यानां च कलासहितानां क्रान्त्यंशानाम् अन्तरेण दश १० भक्तशेषं सङ्गुण्य गुणनफलं दशभिर् १० विभज्य अंशादिकं फलम् आनयेत् । तत् फलं च गतेषु कलासहितेषु क्रान्त्यंशेषु युञ्जीत । अभीष्टाः सावयवाः क्रान्त्यंशा लभ्यन्ते । सायनसूर्यो यस्मिन् गोले भवति, क्रान्त्यंशा अपि तद्गोलदिक्का भवन्तीति बोध्यम् ।

चापाज् ज्यायाः साधनस्योपक्रमः

अत्रोदिताः क्रान्तिलवाः खरांशोर् वेदद्वि २४ तुल्ये त्रिगुणे ज्यकाः स्युः ।
चापाज् ज्यकाया उपलब्धये च प्रयुज्यते सद्गणकैः क्रियेयम् ॥३४॥

अत्र सायनस्य सूर्यस्य भुजांशैर् ये क्रान्त्यंशाः समागच्छन्ति तैः क्रान्त्यंशैः समाना एव तेषां भुजांशानां चतुर्विंशति २४ मितायां त्रिज्यायां ज्या भवन्तीति, इयं क्रान्त्यंशसाधनसारणी ज्यासाधनेऽपि प्रयुज्यते ।

चापाज् ज्यायाः साधनम् आह ।

अभीष्टचापस्य भुजं विधाय भुजस्य भागान् दशभिर् १० भजेत ।
गता ज्यका स्यात् फलतुल्यसङ्ख्या यातैष्यजीवान्तरशेषघातात् ॥३५॥
खचन्द्र १० लब्ध्या सहिता गता ज्या जायेत जीवा धनुषो निजस्य ।

येषाम् अभीष्टानाम् अंशानां ज्यासाधनम् अपेक्षितं तेषाम् अंशानां भुजं विदधीत । तान् सावयवान् भुजभागान् दशभिर् १० विभजेत । लब्धिसङ्ख्या गतां ज्यां सूचयति । गतानां गम्यानां च सावयवानां ज्यामानानाम् अन्तरेण सावयवं दश १० भक्तशेषं सङ्गुण्य गुणनफलं दशभिर् १० भजेत । लब्धं सावयवं फलं गतायां सावयवायां ज्यायां युञ्जीत । अभीष्टानाम् अंशानां ज्या सिद्ध्यति ।

अत्र क्रान्त्यंशसाधने सूर्यः सायनांशो विधेय एव । भुजांशानां ज्यासाधने तु तेषु भुजांशेष्वयनांशा न योजनीया इति स्मरणीयम् ।

ज्यायाश् चापसाधनम् आह ।

ज्यां प्रोज्झ्य शून्येन्दु १० हतावशेषं यातैष्यजीवाविवरेण भक्तम् ।।३६।।
जीवा विशुद्धा यतमाऽत्र तद्घ्नैः शून्येन्दुभिस् १० तत् सहितं भुजः स्यात् ।

यस्या ज्यायाश् चापसाधनम् अपेक्षितं तस्या ज्यायाः शोध्यां महत्तमां सारणीनिर्दिष्टां ज्यां शोधयेत् । शेषं दशभिर् १० गुणयित्वा शोधितायास् तदग्रतः स्थिताया आसन्नतमाया ज्यायाश् चाऽन्तरेण विभज्यांऽशादिकं फलम् आनयेत् । यतमा ज्या शुद्धा तां सङ्ख्यां दशभिर् १० गुणयित्वा गुणनफले पूर्वागतं फलं युञ्जीत । योगफलमिता अंशादयोऽभीष्टाया ज्याया भुजांशा भवन्ति ।

पदलक्षणम् आह ।

त्रिभिस् ३ त्रिभिर् ३ भैः पदमेकमेकं भवन्ति चत्वारि ४ पदानि वृत्ते ।।३७।।

त्रिभी ३ राशिभिर् अर्थाद् नवत्या ९० अंशैर् एकं पदं भवति । अतो वृत्ते चत्वारि ४ पदानि भवन्ति ।

पदविशेषाच् चापविशेषम् आह ।

आद्ये पदे स्याद् भुज एव कार्मुकं पदे द्वितीये रहितोऽरि ६ राशितः ।
पदे तृतीये रिपु ६ राशिभिर् युतः पदे चतुर्थे रहितोऽर्क १२ राशितः ।।३८।।

पूर्वोक्तया प्रक्रियया ज्यायाः साधिता भुजांशाः पदविशेषेण विभिन्नांश् चापांशाञ् जनयन्ति । तद् यथा

प्रथमे पदे	द्वितीये पदे
भुजांशा एव चापांशाः ।	१८० अंशाः – भुजांशाः = चापांशाः ।
तृतीये पदे	चतुर्थे पदे
१८० अंशाः + भुजांशाः = चापांशाः ।	३६० अंशाः – भुजांशाः = चापांशाः ।

क्रान्तिसाधने प्रकारान्तरम् आह ।

मूलपाठः

भुजोननिघ्नाः खगजेन्दव १८० स्तन्नगाश्व ७७ भागोनगुणाब्धिवेदैः ।
कलाष्टभूनै (४४२।४२) र्विहृतास्तु ते स्यात् क्रान्तिर्लवादिर्यदि वा सुखार्थम् ।।१२।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

भार्धांशेभ्यो १८० बाहुभागान् विशोध्य शेषं हन्याद् बाहुभागैर्, वधोऽयम् ।
भाज्याख्यः स्यात्, पर्वताश्वैर् ७७ भजेत् तं लब्धिं चक्षुर्वेद ४२ लिप्ताधिकेभ्यः ।।३९।।[३]

---

३. अयं प्रकारो भास्करेणाऽपि दत्तो वर्तते –

भुजांशोननिघ्नाः खनागेन्दव १८० स्तन्नगाश्वां ७७ शहीनैस्त्रिवेदाब्धिभि ४४३ स्तैः ।
कलाष्टादशो १८ नैर्विभक्ता लवादिर्भवेत् क्रान्तिरेवं विना खण्डकैर्वा ।।१५।।
(करणकुतूहले त्रिप्रश्नाधिकारे)

दोर्वेदाब्धि (४४२।४२) भ्यो विजह्याद् हरः स्याद्,
हारेणा ।ऽप्तो भाज्य इष्टांशकानाम् ।
सिध्येत् क्रान्तिर्, भागपूर्वा ज्यका ऽ। पि
सिद्धेस् २४ तुल्ये व्यासखण्डे प्रसिध्येत् ॥४०॥

भुजांशान् भार्धांशेभ्यः १८० शोधयेत् । अवशिष्टं फलं भुजांशैर् एव गुणयेत् । आगतं गुणनफलं भाज्यं भवति। पुनर् भाज्यं पृथक् संस्थाप्य सप्तसप्तत्या ७७ विभजेत् । एवं प्राप्तां लब्धिं द्विचत्वारिंशत् ४२ कलाभिर् अधिकेभ्यो द्विचत्वारिंशदधिकचतुःशतेभ्यों ऽ ४४२ शेभ्यः शोधयेद् हरः स्यात् । भाज्यं हरेण विभजेद् इष्टभुजांशानां क्रान्तिर् भवति । चतुर्विंशति २४ मितायां त्रिज्यायां तु इष्टभुजांशानाम् अनया रीत्या साधिता क्रान्तिर् एव भुजज्या भवति ।

अभीष्टा भुजांशाः = भु

$$\text{अभीष्टभुजांशानां क्रान्तिः} = \frac{(१८० - \text{भु})\ \text{भु}}{४४२।४२ - \frac{(१८० - \text{भु})\ \text{भु}}{७७}}$$

$$२४\ \text{तुल्यायां त्रिज्यायां भुजज्या} = \frac{(१८० - \text{भु})\ \text{भु}}{४४२।४२ - \frac{(१८० - \text{भु})\ \text{भु}}{७७}}$$

उन्नतकालस्य नतकालस्य च साधनम् आह ।

मूलपाठः

दिनार्द्धेष्टान्तरं प्रोक्तं नतं तत् त्रिंशतो ३० धिकम् ।
षष्टि ६० शुद्धं च तत् त्रिंश ३० च्छुद्धं ज्ञेयं समुन्नतम् ॥१३॥

प्रतिसंस्कृतपाठः

घस्रस्य प्रथमे दले दिनगतं कालं वदन्त्युन्नतम्
अन्त्येऽर्धे दिवसस्य तस्य समयं शेषं वदन्त्युन्नतम् ।
कालेनोन्नतसंज्ञकेन रहितः स्यादर्धघस्रो नतो
भावानां गणने नतोन्नतविधिः पूर्वोदितोऽयं नहि ॥४१॥

मध्याह्नं यावद् दिनगतघटिकादिका उन्नतकालसंज्ञका भवन्ति । तथैव मध्याह्नात् परतः दिनशेषघटिकादिका उन्नतकालसंज्ञका भवन्ति । उन्नतकालेन रहितं दिनार्धप्रमाणं नतकालसंज्ञं भवति । भावानां साधने प्रयोक्तव्या नतोन्नतकालस्य परिभाषा तु प्रतिसंस्कृते रत्नदीपे पूर्वम् एव कथिता (अस्यैवाऽधिकारस्य १३–१५ श्लोका द्रष्टव्याः) ।

छायाकर्णज्ञानार्थं हारसाधनम् आह ।

मूलपाठः

द्विधा नतकृतिः खखाङ्क ९०० युतया खपञ्चा ५० हता
हृता च रहितं शरै ५ दिनदलं हरः स्याद्

प्रतिसंस्कृतपाठः

नतकालस्योत्क्रमज्यायाः साधनम् आह ।

नतघटीजकृतिं खशरा ५० हतां नतघटीकृतियुक् खखखेचरैः ९०० ।
परिहरेद् इह लब्धिमितिर् भवेद् नतघटीप्रभवोत्क्रमशिञ्जिनी ।।४२।।

घटयादिकस्य नतकालस्य वर्गः साधनीयः । आगतं नतकालवर्गं पञ्चाशता ५० संगुण्य नवशत्य ९०० धिकेन नतकालवर्गेणैव विभजेत् लब्धिर् नतघट्युत्क्रमज्या (उज्या न) भवति ।

नतघट्यः = न, उज्या न = $\frac{५० न^२}{९०० + न^२}$

अन्त्याया हरस्य च साधनम् आह ।

अर्धवासरमितिर् घटीमयी पञ्चभिर् ५ विरहिता ऽ। न्त्यका भवेत् ।
सा नतोत्क्रमगुणेन वर्जिता जायते स्वसमयोद्भवो हरः ।।४३।।

अन्त्या = घटीमयं दिनदलम् – ५ ।

हरः = अन्त्या – उज्या न ।

पञ्चदशभ्यो १५ घटीभ्योऽधिके नतकाले हरसाधने विशेषम् आह ।

मूलपाठः

यदा ।
नतं शरकु १५ तोऽधिकं दिनदलान्नतं पातये-
दभीष्टनतकालजः स्फुटहरोऽतिसूक्ष्मश्रमात् ।।१४।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

तिथि १५ भ्यो घटीभ्योऽधिकश् चेद् नतः स्यात् तदा नैव सिध्येद् हरः पूर्वरीत्या ।
त्यजेद् अर्धघस्रप्रमाणाद् नताख्या घटीः स्वास्, तदानीं प्रसिध्येद् हरः स्वः ।।४४।।

पञ्चदशभ्यो घटीभ्योऽधिके नतकाले हरः = दिनदलघट्यः – नतघट्यः ।

भाज्यसाधनम् आह ।

मूलपाठः

चरं प्रथमखण्डहृद् दलितमात्मनिघ्नं स्वषड्-
लवेन $\frac{१}{६}$ रहितं दशा १० भ्यधिकमक्षकर्णाहतम् ।
भवेद् हृति-

प्रतिसंस्कृतपाठः

मेषराशिजचरेण विभक्तम् इष्टघस्रजचरं द्वि २ विभक्तम् ।
वर्गितं स्वरसभाग $\frac{१}{६}$ विहीनं संयुतं गगनशीतमयूखैः १० ।।४५।।
ताडितं पलभवश्रवणेन भाज्यराशिरुदितः

इष्टदिनस्य पलात्मकं चरं द्विगुणितेन मेषराशिजेन पलात्मकेन चरेण विभजेत्, लब्धेश् च वर्गं कुर्यात् । स्वषड्भाग $\frac{१}{६}$ हीनं दश १० युक्तं च तं वर्गराशिं पलकर्णेन गुणयेद् गुणनफलं भाज्यः स्यात् ।

इष्टदिनस्य पलात्मकं चरम् = चा । मेषान्त्यस्य पलात्मकं चरम् = च । पलकर्णः = क ।

$$\text{भाज्यः} = \left\{\left[\left(\frac{\text{चा}}{\text{२ च}}\right)^{\text{२}} - \frac{\text{१}}{\text{६}}\,\text{स्व}\right] + \text{१०}\right\}\text{क}$$

छायाकर्णस्यच्छायायाश् च साधनम् आह ।

मूलपाठः

रतो हराप्तफलमत्र कर्णाङ्गुलं
पपी १२ कृतिविहीनिताच् छ्रवणवर्गतो भा पदम् ।।१५।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

स हराप्तः ।
भाश्रुतिर् भवति, भाश्रुतिसूर्य १२ वर्गभेदपदमिष्टविभा स्यात् ।।४६।।

भाज्यं हरेण विभजेच् छायाकर्णो भवति । छायाकर्णस्य वर्गाद् द्वादशवर्गम् १४४ अपास्य शेषसङ्ख्याया मूलम् आनयेच् छाया भवति ।

$$\text{छायाकर्णः} = \frac{\text{भाज्यः}}{\text{हरः}}\left(\text{अङ्गुलादिः}\right), \quad \text{छाया} = \sqrt{(\text{छायाकर्णः})^{\text{२}} - (\text{१२})^{\text{२}}}$$

छायातश् छायाकर्णस्य नतकालस्य च साधनम् आह ।

मूलपाठः

शङ्कु १२ विभावशतः श्रवणं तद्भक्तहृतिस्तु हरः शर ५ युक्तः ।
द्युदलं विशुद्धमिदं पृथगभ्राभ्राङ्क ९०० हतात् खशरात् ५० पतितेन ।।१६।।
लब्धफलस्य पदं नतमह्ना

प्रतिसंस्कृतपाठः

छायातश् छायाकर्णस्य साधनम् आह ।

द्वादश १२ वर्गयुताद् द्युतिवर्गाल् लब्धपदं द्युतिजं श्रवणं स्यात् ।

$$\text{छायाकर्णः} = \sqrt{(१२)^{२} + (\text{छाया})^{२}}$$

हरस्य साधनम् आह ।

भाज्यमिर्ति श्रवसा द्युतिजेन संविभजेत हरस्य मितिः स्यात् ॥४७॥

$$\text{हरः} = \frac{\text{भाज्यः}}{\text{छायाकर्णः}}$$

नतकालस्योत्क्रमज्यायाः साधनम् आह ।

अर्धवासरमितिर् घटीमयी पञ्च ५ संयुतहरेण वर्जिता ।

स्याद् नतोत्क्रमगुणः

$$\text{उज्या न} = \text{दिनदलघट्यः} - (५ + \text{हरः})$$

नतकालस्य साधनम् आह ।

नतोत्क्रमशिञ्जिनीं नवशती ९०० समाहताम् ॥४८॥

संभजेत खशरैर् ५० नतोत्क्रमशिञ्जिनीविर्रहितैः फलात् पदम् ।

स्याद् नताख्यघटिका

नतघट्युत्क्रमज्यारहितया पञ्चाशता ५० नवशती ९०० गुणितां नतघट्युत्क्रमज्यां विभजेद् आगतस्य लब्धेश्च मूलं गृह्णीयाद् नतघट्यो भवन्ति ।

$$\text{नतघट्यः} = \sqrt{\frac{९०० \text{ उज्या न}}{५० - \text{उज्या न}}}$$

नतोत्क्रमज्यायां दशा १० धिकायां सत्यां हर एवोन्नतकालो भवति, अर्धदिनस्य मानम् उन्नतकालेन रहितं नतकालो भवतीति चाऽऽह ।

मूलपाठः

पङ्क्तय १० धिके हर एव स विद्धि ।

उन्नतमेव नतं दिवसार्द्धेनाऽन्तरितं लघुकर्म सुसिद्धम् ॥१७॥

प्रतिसंस्कृतपाठः

दशभ्योऽधिकायां नतोत्क्रमज्यायां नतकालस्य साधनम् आह ।

नतोत्क्रमशिञ्जिनी यदि भवेद् दशा १० धिका ॥४९॥

अर्धवासरमितिर् हरोनिता स्याद् नताख्यघटिका विभावशात् ।

दशभ्योऽधिकायां नतोत्क्रमज्यायां नतघट्यः = दिनगतघट्यः – हरः ।

अस्याः क्रियायाः प्रशंसाम् आह ।

कालतो द्युतिमितिर् द्युतेश् च सा साधितो लघुतरेण कर्मणा ।।५०।।[4]

सप्ताङ्गुलशङ्कुच्छायातः सूर्योदयाद् गतानां सूर्यास्तात् पूर्ववर्तिनीनां च घटीनां साधनम् आह ।

मूलपाठः

तिथि १५ तोऽन्तरतोऽधिके दिनार्द्धे दश १० निघ्नः स्वर ७ हृदूणं तदूने ।
नव ९ निघ्नयुगा ४ प्तयुग् नृभा स्याद् विषुवन्मध्यदिनोत्थनृप्रभायाम् ।।१८।।
दिवसार्द्धविभोनितेष्टभाऽगा ७ न्वितयाप्तोऽग ७ गुणो दिनार्द्धकालः ।
गतगम्यकला मता नग ७ घ्ना रवि १२ हृत् सा पलभा नरप्रभा स्यात् ।।१९।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

चरघटीसाधनम् आह ।

शरविधु १५ घटिकादिनार्धनाडीवियुतिमितिं गणकाश् चरं वदन्ति ।

---

४. हरादीनाम् आनयने भास्करस्य सूत्रम्

दिनदलं विशरं ५ खहरो भवेद् नतकृतिः पृथगभ्रशरा ५० हता ।
खखनवा ९०० ढ्यपृथक्स्थितया हृता खहरतः पतिताऽभिमतो हरः ।।८।।
अथ नतं यदि पञ्चदशा १५ धिकं दिनदलात् पतितं स हरस्तदा ।
प्रथमखण्डहृतं दलितं चरं स्वगुणितं स्वषडंश ६ विवर्जितम् ।।९।।
दश १० युतं पलकर्णहतं हृतिर्हरहृता श्रवणोऽङ्गुलपूर्वकः ।
रवियुतोनितकर्णहतेः पदं द्युतिरिन १२ द्युतिवर्गयुतेः श्रुतिः ।।१०।।
श्रुतिविभक्तहृतिस्तु हरो भवेत् स पतितः खहरादवशेषकम् ।
पृथगिदं खखनन्द ९०० हतं हरेत् खविषयै ५० रवशेषविवर्जितैः ।।११।।
फलपदं हि नतं यदि शेषकं दिग १० धिकं हर एव तदुन्नतम् ।
इति कृतं लघुकार्मुकशिञ्जिनीग्रहणकर्म विना द्युतिसाधनम् ।।१२।।

(करणकुतूहले त्रिप्रश्नाधिकारे)

पञ्चोनितस्य घट्यादिकस्याऽर्धदिनमितस्य संज्ञा भास्करेण खहरम् इति कृता ।

उत्तरगोले चरघटी = दिनदलघट्यः – १५ घट्यः ।

दक्षिणगोले चरघटी = १५ घट्यः – दिनदलघट्यः ।

अत्र प्रक्रियायां कर्माहार्याः पलभायाः साधनम् आह ।

निजविषयभवाऽक्षभा नग ७ घ्नी यमशशिभिर् १२ विहृताऽक्षभामताऽत्र ।।५१।।

$$\text{नवीनपलभाङ्गुलानि} = \frac{\text{स्वदेशजपलभाङ्गुलानि} \times ७}{१२}$$

अत्र प्रक्रियायां कर्माहार्णाम् ऋणाङ्गुलफलानां धनाङ्गुलफलानां च साधनम् आह ।

सवितरि धननाथगोलसंस्थे दश १० हतमद्रि ७ हृतं चरं क्षयः स्यात् ।
सवितरि यमराजगोलसंस्थे नव ९ हतमब्धि ४ हृतं चरं धनं स्यात् ।।५२।।

उत्तरगोले $\frac{\text{चरघटी} \times १०}{७}$ = ऋणाङ्गुलफलानि ।

दक्षिणगोले $\frac{\text{चरघटी} \times ९}{४}$ = धनाङ्गुलफलानि ।

सप्ताङ्गुलस्य शङ्कोर् दिनमध्यजायाश् छायायाः साधनम् आह ।

फलेन हीना क्षयसंकेन फलेन युक्ता धनसंज्ञकेन ।
कार्याऽक्षभा स्याद् दिनमध्यसिद्धा शङ्कोः प्रभा सप्त ७ मिताङ्गुलस्य ।।५३।।

उत्तरगोले सप्ताङ्गुलस्य शङ्कोर् दिनमध्यजा छाया = नवीनपलभाङ्गुलानि – ऋणाङ्गुलफलानि = म

दक्षिणगोले सप्ताङ्गुलस्य शङ्कोर् दिनमध्यजा छाया = नवीनपलभाङ्गुलानि + धनाङ्गुलफलानि = म

उन्नतघटीसाधनम् आह ।

इष्टे क्षणे सप्त ७ मिताङ्गुलस्य शङ्कोर् भवेद् भा निजभाऽभिधाना ।
स्वस्याः प्रभाया दिनमध्यभायाः कुर्याद् वियोगं गिरिभिः ७ समेतम् ।।५४।।
हारो भवेत्, तेन भजेद् दिनार्द्धमानं नग ७ घ्नं प्रभवन्ति नाड्यः ।
स्वकालजा उन्नतनामधेया गतावशेषा दलयोर्दिनस्य ।।५५।।

सप्ताङ्गुलस्य शङ्कोर् इष्टकालजायाश् छायाया दिनमध्यजां छायां विशोधयेद् अन्तरफले च सप्त ७ योजयेत् । इत्थम् आगतेन फलेन सप्त ७ गुणितं घट्यादिकम् अर्धदिनप्रमाणं विभजेद् उन्नतघट्यः स्युः ।

सप्ताङ्गुलस्य शङ्कोर् इष्टकालजा छाया = छा ।

$$\text{उन्नतघट्यः} = \frac{\text{दिनदलघट्यः} \times ७}{(\text{छा} - \text{म}) + ७}$$

मध्याह्ने सूर्यस्य नतांशानाम् उन्नतांशानां च साधनम् आह ।

मूलपाठः

अक्षांशापमलवसंस्कृतिर्नतांशा मध्याह्ने नवति ९० विशोधितोन्नतांशाः ।

प्रतिसंस्कृतपाठः

सदैव याम्याः कथिताः पलांशाः क्रान्ते ककुप् सायनसूर्यगोलात् ।
अक्षांशकाः क्रान्तिलवैः समानदिक्कैः प्रयोज्या अथ भिन्नदिक्कैः ।।५६।।
वियोजनीयाः प्रभवन्ति सिद्धा दिनार्धजातास् तरणेर् नतांशाः ।
नतांशकास् ते नवतेर् ९० विशोध्याः स्युर् उन्नतांशास् तरणेर् दिनार्धे ।।५७।।

अक्षांशाः सदैव याम्या भवन्ति । क्रान्त्यंशास् तु सूर्यगोलवशाद् याम्याः सौम्याश् च भवन्ति । अक्षांशक्रान्त्यंशानां समानदिक्कानां योगो विभिन्नदिक्कानां तु वियोगः कर्तव्यो मध्याह्ने सूर्यस्य नतांशा भवन्ति । ते नतांशा नवतेर् ९० विशुद्धा मध्याह्ने सूर्यस्योन्नतांशाः स्युः ।

उन्नतांशाः = ९० अंशाः – नतांशाः ।[५]

तुरीययन्त्रेण सूर्यस्योन्नतांशाञ् ज्ञात्वा दिनगतशेषघटीनां साधनम् आह ।

मूलपाठः

यन्त्रोत्थोन्नतगुणितं दिनार्द्धमानं मध्याह्नोन्नतलवहृद् गतैष्यलिप्ताः ।।२०।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

यन्त्रेण बोध्या मिहिरोन्नतांशास् ते ताडनीया द्युदलप्रमित्या ।
भाज्या दिनार्धोन्नतभागकैश् च स्युर् नाडिका उन्नतनामधेयाः ।।५८।।

वेधविधिना ज्ञातान् सूर्यस्योन्नतांशान् दिनदलघटीभिः संगुण्य सूर्यस्य दिनमध्यजैर् उन्नतांशैर् विभजेल् लब्धिमिता उन्नतकालघट्यः स्युः ।

$$\text{उन्नतकालघट्यः} = \frac{\text{सूर्यस्योन्नतांशाः} \times \text{दिनदलघट्यः}}{\text{सूर्यस्य दिनमध्यजा उन्नतांशाः}}$$

---

५. इयं रीतिर् ज्यौतिषसिद्धान्ते सर्वत्र प्रसिद्धाऽस्ति । भास्करोऽपि रीतिम् इमाम् एव कथयति–

स सौम्यगोलो भदलं यदाद्यं याम्योऽपरं सायनभागभानोः ।
क्रान्तेः ककुब् गोलवशेन वेद्या सदाऽक्षलम्बाविह याम्यसौम्यौ ।।३१।।
पलावलम्बावपमेन संस्कृतौ नतोन्नते ते भवतो दिवादले ।
लवादिकं वा नवतेर्विशोधितं नतं भवेदुन्नतमुन्नतं नतम् ।।३२।।

(सिद्धान्तशिरोमणौ त्रिप्रश्नाधिकारे)

दिनगतशेषघटीभ्यो यन्त्रोन्नतांशानां साधनम् आह ।

मूलपाठः

गतैष्यघट्या गुणिता दिनार्द्धोन्नतांशका घस्रदलेन भक्ताः ।
तत्कालजा उन्नतभागकाः स्युस्तुरीययन्त्राद्यवलोकनाय ।।२१।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

मध्याह्नजैर् उन्नतनामधेयैर् अंशैर् हता उन्नतकालनाड्यः ।
विभाजिता घस्रदलप्रमित्या यन्त्रस्थिता उन्नतभागकाः स्युः ।।५९।।

$$\text{उन्नतांशाः} = \frac{\text{दिनमध्यजा उन्नतांशाः} \times \text{उन्नतकालघट्यः}}{\text{दिनदलघट्यः}}$$

यन्त्रेणोन्नतांशान् ज्ञात्वा छायाकर्णस्य साधनम् आह ।

मूलपाठः

यन्त्रोन्नतांशापमकेन भक्ता नागेभपक्षा २८८ भवतीह कर्णः ।

प्रतिसंस्कृतपाठः

यन्त्रेण बोध्या मिहिरोन्नतांशास् तेभ्यः प्रसाध्या अपमाख्यभागाः ।
तैः क्रान्तिभागैर् विभजेद् भुजङ्गमातङ्गपक्षान् २८८ द्युतिजं श्रवः स्यात् ।।६०।।

$$\text{छायाकर्णः} = \frac{२८८}{\text{यन्त्रोपलब्धानाम् उन्नतांशानां क्रान्त्यंशाः}}$$

अत्र प्रसिद्धा अपमाख्यभागा जीवास्वरूपाः प्रभवन्ति तेन ।
यन्त्रोन्नतांशापमसिद्धिहेतोर् न योजनीया अयनांशकास् तु ।।६१।।

चतुर्विंशति २४ मितां त्रिज्यां प्रकल्प्य साधिता इष्टांशानां ज्याः स्वल्पान्तरेणेष्टांशानां क्रान्त्यंशतुल्या भवन्तीति धिया ज्याचापगणितं परिहर्तुकामो गणेशदैवज्ञ इष्टांशानां ज्यासाधने कर्तव्ये तेषां क्रान्त्यंशाः साधनीया इति कथयति । ज्याचापगणितं प्रदर्शयन्नपि लक्ष्मीपतिः सुखाय स्थाने स्थाने गणेशदैवज्ञम् अनुसरति । अत्राऽपि गणेशदैवज्ञम् अनुसरंल् लक्ष्मीपतिर् ज्यासाधनप्रसङ्गे क्रान्तिः साधनीयेति कथयति । परन्तु क्रान्तिसाधनं सायनात् सूर्याद् एव भवति । अतो यत्र यत्र ज्यासाधनप्रसङ्गे क्रान्तिर् आनेया इति कथितं भवति तत्र तत्र प्रसङ्गे येषाम् अंशानां क्रान्तिसाधनम् अपेक्षितं भवति तेषु कदाप्ययनांशा न योजनीयाः ।

छायाकर्णतो यन्त्रोन्नतांशानां साधनम् आह ।

मूलपाठः

कर्णेन वाऽष्टाष्टयमा २८८ विभक्तास्तस्माद् विशोध्याऽपमकस्य सङ्ख्या ।।२२।।
दिग् १०घ्नाऽवशेषैष्यहताऽप्तयुक्ता दिग् १०घ्नेष्टका उन्नतभागकाः स्युः ।

प्रतिसंस्कृतपाठः

कर्णेन भाज्या भुजगाष्टपक्षा २८८ लब्धिर् भवेद् उन्नतभागजीवा ।
ज्यया प्रसाध्योन्नतभागकाश् च पूर्वोक्तरीत्योन्नतभागकाः स्युः ॥६२॥

अष्टाशीत्यधिकं शतद्वयं २८८ छायाकर्णेन विभजेल् लब्धिर् उन्नतांशाना ज्या भवति ।[६]

$$\text{उन्नतांशानां ज्या} = \frac{२८८}{\text{छायाकर्णः}}$$

ज्याया भुजांशसाधने रीतिः पूर्वम् (अस्यैवाधिकारस्य ३६-३७ श्लोकयोः) एव उक्ता । तया रीत्या साधिता भुजांशा उन्नतांशाः स्युः ।

मध्याह्नकालोपलब्धेभ्यः सूर्यनतांशेभ्यः सूर्यक्रान्तेर् ज्ञानं, क्रान्तेः सायनसूर्यभुजांशानां ज्ञानं चाऽह ।

मूलपाठः

नताक्षयोरन्तरगोऽपमोऽस्माद् विलोमतः सायनभानुबाहुः ॥२३॥

प्रतिसंस्कृतपाठः

छायया नतांशानां साधनम् आह ।

दिनार्धभा वेदभुजैर् २४ विनिघ्नी दिनार्धभाकर्णविभाजिता स्यात् ।
ज्यका ऽथ तच्चापभवा लवाः स्युर् दिनार्धजातास् तरणेर् नतांशाः ॥६३॥

$$\text{छायाकर्णः} = \sqrt{(१२)^२ + (\text{छाया})^२}$$

$$\text{नतांशज्या} = \frac{\text{छाया} \times २४}{\text{छायाकर्णः}}$$

नतांशज्यायाश् चापांशाः = नतांशाः

अत्र दिनार्धजा छाया ग्राह्येति भविष्यता विषयेण सह सम्बन्धार्थं कथितम् । उपर्युक्तः सम्बन्धस् तु अन्यत्राऽपि सम्भवति ।

मध्याह्ने सूर्यस्य नतांशानां दिशो ज्ञानम् आह ।

दिनार्धभाग्रं यदि सौम्यदिक्कं स्युर् दाक्षिणात्यास् तरणेर् नतांशाः ।
दिनार्धभाग्रं यदि याम्यदिक्कं तदा नतांशास् तरणेर् उदीच्याः ॥६४॥

---

६. इमे एव छायाकर्णसाधनरीतिश् छायाकर्णाद् उन्नतांशसाधनरीतिश् च गणेशदैवज्ञेन कथिते –

यन्त्रलवोत्थक्रान्तिलवाप्ता वसुइभदस्राः २८८ स्यादिह कर्णः ।
कर्णहृतास्ते स्यादपमोऽतो बाहुलवाः स्युर्यन्त्रलवा वा ॥२०॥

(ग्रहलाघवे त्रिप्रश्नाधिकारे)

मध्याह्ने छाया सौम्यदिक्का चेद् रवेर् नतांशा दक्षिणदिक्का भवन्ति । मध्याह्ने छाया दक्षिणदिक्का चेद् रवेर् नतांशा उत्तरदिक्का भवन्ति ।

मध्याह्ननतांशेभ्यः क्रान्त्यंशानां साधनम् आह ।

स्युर् दाक्षिणात्याः पलभागकास् तु नतांशकानां पलभागकानाम् ।
समानदिक्त्वे वियुतिर् विधेया विभिन्नदिक्त्वे तु युतिर् विधेया ।।६५।।
सम्पद्येरन् क्रान्तिभागाः खरांशोर्

अक्षांशाः सर्वदा दक्षिणदिक्का भवन्ति । दक्षिणदिक्केभ्यो मध्याह्नकालजेभ्यो नतांशेभ्यो ऽक्षांशा विशोधनीया रवेः क्रान्त्यंशाः स्युः । तेभ्यो नतांशेभ्योऽक्षांशा महीयांसश् चेद् भवेयुस् तदा ऽक्षांशेभ्यो नतांशा विशोधनीया रवेः क्रान्त्यंशाः स्युः । उत्तरदिक्केषु मध्याह्नकालजेषु नतांशेष्वक्षांशा योजनीया रवेः क्रान्त्यंशाः स्युः ।

क्रान्तेर् दिशो ज्ञानम् आह ।

अक्षांशेभ्यो दाक्षिणात्या नतांशाः ।
द्राघीयांसश् चेत् तदा क्रान्तिभागा याम्याः सौम्या अन्यथा ते भवेयुः ।।६६।।

दक्षिणदिक्का मध्याह्नकालजा नतांशा अक्षांशेभ्यो महीयांसश् चेद् भवेयुस् तदा क्रान्त्यंशा दक्षिणदिक्का भवन्ति । अन्यथा क्रान्त्यंशा उत्तरदिक्का भवन्ति ।

सायनसूर्यस्य पदज्ञानम् आह ।

घस्रद्वय्यां संयुतायां खरांशोर् मध्याह्नोत्थाः क्रान्तिभागाः परीक्ष्याः ।
सौम्या क्रान्तिर् वर्धते पूर्वपादे द्वैतीयीके सा पदे ह्रासमेति ।।६७।।
याम्या क्रान्तिर् वर्धमाना तृतीये पादे सा स्यात् क्षीयमाणा चतुर्थे ।

अद्यतनी श्वस्तनी च सूर्यस्य क्रान्तिर् ज्ञेया । अद्यतन्या उत्तरस्याः क्रान्तेः श्वस्तनी उत्तरा क्रान्तिर् महीयसी चेत् सायनसूर्यः प्रथमे पादे भवति । अद्यतन्या उत्तरस्याः क्रान्तेः श्वस्तनी उत्तरा क्रान्तिर् लघीयसी चेत् सायनसूर्यो द्वितीये पादे भवति । अद्यतन्या दक्षिणस्याः क्रान्तेः श्वस्तनी दक्षिणा क्रान्तिर् महीयसी चेत् सायनसूर्यस् तृतीये पादे भवति । अद्यतन्या दक्षिणस्याः क्रान्तेः श्वस्तनी दक्षिणा क्रान्तिर् लघीयसी चेत् सायनसूर्यश् चतुर्थे पादे भवति । एवं क्रान्तेर् उपचयापचयदर्शनेन सायनसूर्यस्य पदज्ञानं सम्भवति । अद्यतन्याः श्वस्तन्याश् च क्रान्तेर् जायमानम् अपि विवरं सुपरीक्षं न भवति । अतः कतिपयदिनपर्यन्तं क्रान्तिः परीक्षणीया भवति ।

क्रान्तेर् भुजस्य साधनम् आह ।

यद्वज् ज्यायाः साध्यते चापमानं तद्वत् क्रान्तेर् बाहुमानं प्रसाध्यम् ।।६८।।
पादज्ञानाद् बाहुभागेभ्य एभ्यः स्युश् चापांशाः सायनस्योष्णरश्मेः ।
मध्याह्नोत्थच्छायया सायनांश एवं स्पष्टो ज्ञायते तीक्ष्णरश्मिः ।।६९।।

क्रान्तेर् ज्ञानाद् भुजांशज्ञानं सम्भवति (अस्यैवाऽधिकारस्य ७०–७१ श्लोकौ द्रष्टव्यौ)। भुजांशानां पदस्य च ज्ञानाद् चापज्ञानं सम्भवति (अस्यैवाऽधिकारस्य ३८ श्लोको द्रष्टव्यः)। आभ्यां रीतिभ्यां साधितं सूर्यस्य क्रान्तेश् चापमानम् एव सायनसूर्यो भवति ।

रात्रौ खमध्यसमीपगतनक्षत्रदर्शनेन लग्नज्ञानम् आह ।

मूलपाठः

खमध्यगाऽर्वादिभतोऽङ्कभागा वेदाभ्रचन्द्रा १०४ युगभूमिचन्द्राः ११४ ।
नवद्विचन्द्रा १२९ वियदब्धिचन्द्रा १४० गुणेषुचन्द्रा १५३ नगबाणचन्द्राः १५७ ।।२४।।
अथादितेर्बाहुभुजङ्गसोमा १८२ वेदाङ्कसोमा १९४ रसनन्दसोमाः १९६ ।
गुणेन्दुपक्षा २१३ रसनेत्रपक्षा २२६ वेदाग्निपक्षा २३४ नगवेदपक्षाः २४७ ।।२५।।
चित्रोडुतोऽङ्केषुयमा २५६ स्त्रिभानी २७३ भेभाश्विनो २८८ नेत्रविरूपरामाः ३०२ ।
नागाभ्ररामा ३०८ रसपक्षरामा ३२६ बाणाब्धिरामाः ३४५ शरबाणरामाः ३५५ ।।२६।।
तथाऽभिजिद्भादिषवो ५ ग्निपक्षाः २३ शराग्नयो ३५ बाणरसाः ६५ खशैलाः७० ।
ग्रहाद्रयः ७९ पर्वतखेचराः ९७ स्युर् नेपालभूपालकराजधान्याम् ।।२७।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

खमध्यसंस्थाऽश्विभतोऽङ्कभागा
वेदाभ्रचन्द्रा १०४ (अश्विनी)
युगभूमिचन्द्राः ११४ (भरणी) ।
नवद्विचन्द्रा १२९ (कृत्तिका)
वियदब्धिचन्द्रा १४० (रोहिणी)
गुणेषुचन्द्रा १५३ (मृगशिरा)
नगबाणचन्द्राः १५७ (आर्द्रा) ।।७०।।
अथादितेर् बाहुभुजङ्गसोमा १८२ (पुनर्वसू)
वेदाङ्कसोमा १९४ (तिष्यः)
रसनन्दसोमाः १९६ (अश्लेषा) ।
गुणेन्दुपक्षा २१३ (मघा)
रसनेत्रपक्षा २२६ (पूर्वफल्गुन्यौ)
वेदाग्निपक्षा २३४ (उत्तरफल्गुन्यौ)
नगवेदपक्षाः २४७ (हस्तः) ।।७१।।

चित्रोडुतोऽङ्गेषुयमास् २५६ (चित्रा)
त्रिभानि २७३ (स्वातिः)
नागाष्टपक्षा २८८ (विशाखे)
भुजशून्यरामाः ३०२ (अनुराधा) ।
नागाभ्ररामा ३०८ (ज्येष्ठा)
रसपक्षरामा ३२६ (मूलम्)
बाणाब्धिरामाः ३४५ (पूर्वाषाढे)
शरबाणरामाः ३५५ (उत्तराषाढे) ।।७२।।
अथाऽभिजिद्भाद् इषवो ५ (अभिजित्)
ऽग्निपक्षाः २३ (श्रवणम्)
शराग्नयो ३५ (धनिष्ठा)
बाणरसाः ६५ (शतभिषक्)
खशैलाः ७० (पूर्वभाद्रपदे) ।
ग्रहाद्रयः ७९ (उत्तरभाद्रपदे)
पर्वतखेचराः ९७ (रेवती) स्युर्
नेपालभूपालकराजधान्याम् ।।७३।।

नलिकाबन्धन-कुण्डमण्डप-गृहनिर्माणाद्युपयोगित्वात् दिक्साधनम् आह ।

मूलपाठः

रदा ३२ ङ्गुलव्यासवृतिस्थकेन्द्रसमुच्छ्रितार्का १२ ङ्गुलकोटिजा भा ।
विशत्यपैतीह परा च पूर्वा वृताववाङमेरुदिशौ च ताभ्याम् ।।२८।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

नृपा १६ ङ्गुलं व्यासदलं प्रकल्प्य वृत्तं विदध्यात् समभूमिभागे ।
वृत्तस्य मध्ये मिहिरा १२ ङ्गुलौच्यं कोटिस्वरूपं निदधीत शङ्कुम् ।।७४।।
पूर्वे दलेऽह्नः क्रमशो ह्रसन्त्याः पालीं स्पृशेद् यत्र शिरः प्रभायाः ।
सा पश्चिमा स्याद् अथ वासरस्य परे दले वर्धनतां दधत्याः ।।७५।।
पालीं स्पृशेद् यत्र शिरः प्रभायाः पूर्वाभिधां तां ककुभं वदन्ति ।
तद्बिन्दुयुग्माद् विदधीत मत्स्यं याम्योत्तरा स्याद् इह मत्स्यरेखा ।।७६।।

समायां भूमौ षोडशा १६ अङ्गुलमितां त्रिज्यां प्रकल्प्य वृत्तं विदध्यात् । तस्य वृत्तस्य केन्द्रे द्वादशा १२ अङ्गुलं शङ्कुं स्थापयेत् । दिनस्य पूर्वस्मिन् दले छाया क्रमशः क्षीयमाणा भवति । शङ्कोः शिरसश् छाया तस्य वृत्तस्य पालिं दिनस्य पूर्वस्मिन् दले यत्र स्पृशति सा पश्चिमा दिक् । दिनस्य पश्चिमे दले छाया क्रमशो वर्धमाना भवति । शङ्कोः शिरसो वर्धमाना छाया वृत्तस्य पालिं यत्र स्पृशति सा पूर्वा दिक् ।[७] पूर्वापरगां रेखां कृत्वा तस्या उपरि मत्स्यं विदध्यात् । तस्य मत्स्यस्य शीर्षपुच्छावगाहिनीं रेखां कुर्यात् । सा रेखा याम्योत्तरगा भवति ।[८]

छायाप्रवेशनिर्गमयोर् एककालिकत्वाभावात् पतितस्य दिग्भेदस्य संशोधनम् आह ।

मूलपाठः

कर्कादिपञ्च ५ क्षंगते क्रमाद् रवौ भू १ नेत्र २ नेत्रा २ शिव २ हिमांशु १ यूकया ।
नक्रादिपञ्च ५ क्षंगते हरेर्दिशा चाल्याऽऽयने स्वे हययुग्मयोर्नहि ॥२९॥

प्रतिसंस्कृतपाठः

पूर्वम् उपक्रमम् आह ।

याति भानुरपमण्डलगत्या दक्षिणोत्तरदिशावनुवेलम् ।
स्थूलतेव ककुभां च ततः स्यात् तन्निराकृतिमथ प्रवदामि ॥७७॥

यूकयवाङ्गुलानां परिभाषाम् आह ।

यूकाष्टकं ८ स्यात् प्रमितिर् यवस्य यवोदरैर् अङ्गुलमष्ट ८ संख्यैः ।
अतोऽङ्गुलस्याऽब्धिरसैः ६४ समानं भागं हि यूकाप्रमितिं वदन्ति ॥७८॥

८ यूकाः = १ यवः । ८ यवाः = १ अङ्गुलम् । ६४ यूकाः = १ अङ्गुलम् ।

पूर्वस्या दिशश् चालनम् आह ।

कर्कादिपञ्च ५ क्षंगते मृगादिपञ्च ५ क्षयातेऽप्ययनांशयुक्ते ।
सहस्ररश्मावयने स्वकीये प्रचालनीया पुरुहूतकाष्ठा ॥७९॥

---

७. दिक्साधनस्येयं रीतिर् इदम्प्रथमतया वयं शुल्बसूत्रे पश्यामः ।

समे शङ्कुं निखाय शङ्कुसम्मितया रज्ज्वा मण्डलं परिलिख्य यत्र लेखयोः शङ्क्वग्रच्छाया निपतति तत्र शङ्कू निहन्ति सा प्राची ॥२॥

तदन्तरं रज्ज्वाऽभ्यस्य पाशौ कृत्वा शङ्क्वोः पाशौ प्रतिमुच्य दक्षिणायम्य मध्ये शङ्कुमेवमुत्तरतः सोदीची ॥३॥

(कात्यायनशुल्बसूत्रे प्रथमा कण्डिका)

८. पूर्णिमाया ८० अङ्के मुद्रितस्य शुल्बसूत्रानुगतस्य रेखागणितस्य प्रथमाध्यायेऽष्टम्याः प्रतिज्ञाया अनन्तरं कथिता मत्स्योत्पादनरीतिर् द्रष्टव्या ।

चालनप्रमाणम् आह ।

रूपं १ द्वयं २ द्वे २ नयने २ धरित्री १ यूकामितिः स्याद् इह चालनस्य ।
हये ६ नृयुग्मे ३ सति सायनार्के प्रचालनीया नहि पूर्वकाष्ठा ।।८०।।

सायनार्कस्य राशिवशात् पूर्वस्या दिशश् चालनस्य मानम्

१	२	२	२	१	०	चालनस्य यूकाप्रमाणम्
कर्कटः	सिंहः	कन्या	तुला	वृश्चिकः	धनुः	पूर्वा दक्षिणतश् चालनीया
मकरः	कुम्भः	मीनः	मेषः	वृषः	मिथुनम्	पूर्वोत्तरतश् चालनीया

सूक्ष्मपूर्वापराभ्यां दक्षिणोत्तरदिक्साधनं विदिक्साधनं चाऽह ।

मूलपाठः

एवं स्फुटप्रागपरोत्थचिह्ने ज्ञेयौ विधिज्ञैः परपूर्वमध्यौ ।
ताभ्यां सुभङ्ग्या रचिताण्डजाऽऽभा याम्योत्तरा दिग् विदिशश्च ताभिः ।।३०।।

प्रतिसंस्कृतपाठः

सूक्ष्मायाः पूर्वस्या दिशो ज्ञानाद् अन्यासां दिशां सूक्ष्मत्वस्य ज्ञानम् आह ।

प्राचीं सुसूक्ष्माम् अपरां दिशं च प्रकल्प्य केन्द्रे विदधीत मत्स्यम् ।
याम्योत्तरा स्याद् अथ सन्निकृष्टदिग्भ्यां विदध्याद् विदिशश् चतस्रः ।।८१।।

(शेषम् अग्रिमेऽङ्के)

□

श्री ५ गीर्वाणबाट गोविन्द तिमिल्सिनालाई बिर्ता दिई गरिदिएको अप्रकाशित ताम्रपत्र

– दिनेशराज पन्त

श्रीदुर्गासहाये १

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलीविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराज-श्रीश्रीश्रीमहाराजेगीर्वाणयुद्धविक्रमसाहबहादू–

२. र्संम्सेर्जङ्गदेवानाम् सदा समर्विजयिनाम् = = = = = = = = = = = = = आगे गोविन्द पाध्याय तिमिल्सिनाके सम्वत् १८५५ साल कार्त्तिकसुदि १५ का दिन[1] कुसपानी डल्लो संकल्प गरि–

३. बक्स्याको षेत मुरि येक सये १०० औ आफुले गऱ्याका पाठजपको दक्षिणानिमित्य सम्वत् १८५७ साल कार्त्तिकसुदि १५ का दिन[2] कुसपानी डल्लो संकल्प गरिबक्स्याको षेत मुरि

४. दुइ सये २०० जम्मा षेत मुरि तिन सये ३०० तस्को सांध मैधिका अम्बल पुर्सुमध्ये गंगाजमुना काष्या षेत मुरि १४० ढाडचा षेत मुरि १३ चापाबोट्या षेत मुरि २४ वसुंधऱ्या षे–

५. त मुरि ८ जम्मा षेत मुरि १८५ र मुरि १५ षेतको साटो पाषो तस्का सांध पूर्व लोहकील ठाडो षोल्सी दक्षिण गंगाजमुना षेतका पुछारको लोहकील चांपाबोट्या षेतका पुछार–

६. को लोहकील बाध्यापहरो ठाडो षोल्सी पश्चिम उधो लोहकील कुलाको मुहान उभो लोहकील षेतका सिऱ्हानको मुल लोहकील ठुलो ढुंगो लोहकील षोल्सीका सिऱ्हानको लोहकी–

७. ल ढाडचा षेतका मूल माथिको लोहाकील उत्तर लोहकील बांध्या ढुंगो वसंधऱ्याषेतका सिऱ्हानको मूल ठाडो षोल्सी लोहकील औ चऱ्हौट्या षेत मुरि २४ अवलाबोट्या षेत मुरि १६

---

१. वि. सं. १८५५ कार्तिकशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी पला
मार्ग	११	शुक्र	पूर्णिमा	२७ । ५५

(पात्रोबाट)

२. वि. सं. १८५७ कार्तिकशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी पला
कार्तिक	१९	शनि	पूर्णिमा	२९ । ५

(पात्रोबाट)

८. षवान्या षेत मुरि ८ बडहऱ्या षेत मुरि १२ जम्मा षेत मुरि ६० तरको साध पूर्व लोहकील ठुलो साजको बोट बाटो बढ्याका पुछारको लोहकील ठाडो षोल्सी दक्षिण ठाडो षोल्साको

९. दोभान् पश्चिम ठाडो षोल्सो लोहकील उत्तर चऱ्हीटचा षेतमाथिका पाटाको साजको बोट लोहकील कान्लहो लोहकील चिलाउन्याको बोट बढऱ्या षेतको मुहान लोहकील औ ढोढ्या–

१०. नी षेत मुरि २० र मुरि २० षेतको साटो पाषो तरको साध पूर्व लोहकील सुनषानीको सांध दक्षिण ढालन्या कटुजको बोट बांध्या पहरो षेतमाथि पहराको लोहकील षोलाको प–

११. हरो लोहकील पहरो पहराछेउको लोहकील पहरो पश्चिम चिसापानिषोलो उत्तर षोलो सुनषानीको सांध दोभान् यति सांधभित्रको षेत मुरि दुइ सय पैंसठी २६५ र

१२. पैंतिस मुरि षेतको साटो पाषो हाली षेत मुरि जम्मा तिन सय ३०० औ पुर्सुगांव घड्यारीको सांध पूर्व लोह-कील चौतारो ठाडो बाटो दक्षिण पीपल्का बोटको कान्लहा पश्चिम

१३. भंज्याङको लोहकील देउरालीको सांध उत्तर मूलबाटो लोहकील यति सांधभित्रको घरघड्यारी षेत पाषो-पषेरो लगापातसमेत कुसबिर्त्ताबितलप् गरी पंचषतसमेत

१४. मोहोर तावापत्र गरिबक्स्यौं. आपना षातिर्जामासँग हाम्रा सन्तानपर्यंतको सुभचिंतन गरि तम्रा संतान-पर्यन्त कुसबिर्त्ताबितलप् जानी भोग्य गर. यो बिर्ता संकल्प हुँदा अघिल्लो संक–

१५. ल्प हुदा पानी हाल्न्या काजि त्रिभुवन् वं स्रा कुसको संकल्प हुदा पानि हाल्न्या काजि दामोदर पांडे वाक्य पह्न्याँ दैवज्ञकेसरी पंदित सधियार भानु पाध्या षनाल जगजी–

१६. त् पांडे श्रीहर्ष पंत बिरु बोहोरा वंसवीर राना डुगोल काल्यासमेत जना तिन्. चारकिल्लाभंदा अघ्यालो ब्राह्मणले नचापनु विनातबसीर श्रीराजाले नहर्नु. यो बंधेजमा जो र–

१७. हैन सो यस् श्लोकमा भन्याको पातकी होला. स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत्च वसुंधराम् ।। षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ।। ।। इति सम्वत् १८५८ साल अधिकज्ये–

१८. ष्ठवदी २ रोज ६[३] मुकाम् कान्तिपूर राजधानी शुभम् =

(धादिङ पुर्सुका श्रीलीलामोहनराज तिमिल्सिनाको सङ्ग्रहमा रहेको ताम्रपत्र । ताम्रपत्रको शुरुमा श्री ५ गीर्वाणको शाके १७२१ अर्थात् वि. सं. १८५६ को छाप लगाइएको छ ।)

---

३. वि. सं. १८५८ अधिकज्येष्ठकृष्ण

	गते	वार	तिथि	घडी पला
ज्येष्ठ	१८	शुक्र	द्वितीया	५० । २६

(पात्रोबाट)

दमाईको बिहासम्बन्धमा वि. सं. १८६७ मा लेखिएको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

१. स्वस्ती संवत् १८६७ साल
२. स्वस्ति श्रीसाके १७३२ संवत् १८६७ मासे ११ तस
३. दिन लिषितं वंस्या दमाजिले हिम्पा दमाजिकि
४. छोरि माग्योथ्यो. फाल्गुनका २७ जादा ससुरा–
५. लिको प्रनिति तिर्छु उ ब्याहा गर्न आउछु तेस
६. दिन आयालाग्याको प्रनिति केटि मेरो लाग ना–
७. स्ति भनि लेषिदिञा यस बातका साछि मैधिका
८. आमालि पंच शुभम् ———

(धादिङ जिल्ला मैधी उखुबारीका श्रीशिवप्रसाद भट्टको सङ्ग्रहमा रहेको पत्र)

श्री ५ राजेन्द्रबाट अनूपसिंह भण्डारीलाई जग्गा दिई गरिदिएको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

श्री :

१. स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रुक्का ———
२. आगे अनुपसिं भडारिके जिल्लै षरिका अम्बलमध्ये बाउन्न कुत–
३. मा दरियाको षोला षेत बान्हबिस्या षेतको जगा पाषो गाउ ब्या–
४. सि औ जैकिष्न छतकुलिले च्यू ठेक् गरि षायाको जगासमे–
५. त् अघि हुलाकिहरुले ठेक् गरि लेग्याबमोजिमको पाषा–

६. को ठेक् रुपैंया १५ बाउन्न कुतका इजरादारलाइ तिर्नु गरि
७. छापको मोहर गरिबक्स्यौं. आपना षातिर्ज्मासग दरि-
८. याको ठेक् सालवसाल तारि छाप जानि चलन गर. इ-
९. ति सम्वत् १८९० साल मिति मार्गसिरसुदी ९ रोज ६ शुभम्

(पछाडिपट्टि)

मार्फत् रामनरसिं

मार्फत् भीमसेन थापा मार्फत् रणजोर थापा

(धादिङ जिल्ला खरीका श्रीदीपबहादुर भँडारीको सङ्ग्रहमा रहेको सकल पत्र)

काबुलबाट नोकरी खोज्न आएका मुसलमानहरूलाई नोकरी नदिने कुरा परेको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

१. सं १९०५ साल वैशाषशुदि ५ रोज १[१] श्रीप्राइम्मिनिष्टरबाट कप्तान महा-
२. रुद्र षत्रीके
३. वैसाषशुदि १ रोज ५ का दिन[२] लेष्याको पत्र आयो. अर्थ मालुम भयो. उप्रांत
४. जाहा श्री ५ सर्कारको नाउ सुनी नोकरिका निमित्त काबेलदेषि आउन्या नौ-
५. लाषां मुसल्मान्समेत् जना ६ लाई जाहा श्री ५ सर्कारमा मुसलमान नो-
६. कर राषन्या रसम छैन भंन्या बढिया पाठसंग समझाई तेतै फिराइदिन्या का-
७. म गर्नु. आउन नदिनु. काजी सरूप कार्किका नाति नरधोज कार्किको घोडि १

---

१. वि. सं. १९०५ वैशाखशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी पला
वैशाख	२७	आदित्य	पञ्चमी	५२ । ३२

(पात्रोबाट)

२. वि. सं. १९०५ वैशाखशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी पला
वैशाख	२४	बृहस्पति	प्रतिपद्	११ । २१

(पात्रोबाट)

८. लि नीजका बिर्ता महुयाका मानिस् जना ४ लाई घोडिसमेत् आउन दि–
९. नु. नरोकनु.

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १६३ नं. को खाममा यसको मर्यादा छ। वि. सं. २०३८ मार्ग ९ गते यो पत्र मैले सारेको हुँ।)

जङ्गबहादुरको मुलुकी ऐन आउनुभन्दा केहीअगाडिको न्यायव्यवस्था झल्काउने एउटा अप्रकाशित कागत

– दिनेशराज पन्त

श्री १

१. पालपाअदालतका कैलषानामा रहन्या अपराधि पातकिहरुका बेहोरा
२. तपसिल्
३. गुल्मी अर्मिन बसन्या गौन्या न्यौपान्याको कमारो जैभद्र्याले १९०
४. २ सालका कार्तिक मैन्हाका ३ दिन् जांदा मर्फेरिमा सुत्याका रात–
५. मा ८ वर्षको छोरा र ६ वर्षकि छोरि काषमा लि सिकुवाका बक्षा–
६. नमा सुत्याकि पवित्री बाहुनिले आपना बक्षानबाट तान्दा नि–
७. ज बाहुबाहुनिका बक्षानमा गै रातभर सगं सुत्यामा र दुव समाया–
८. मा मात्रं कायल छ. कर्रानमा दुवैले होईन भंछन्. अघिपछि प–
९. नि कर्नि कैले भयाको छैन भंछन्. ३ वर्ष भयो. बेडिमा परिरहे–
१०. छं. षार्दा षेर्दा कुरो यतिकै मात्रै गर्छन्. ३ वर्षसम्म यकै बोलि
११. छ. कुरो फेर्दैनन्. ई जैभद्र्या कमारो र पवित्रा बाहुनीको क्या
१२. गत् हुन्या हो १

कमारोलाई काट्नु. बाहुनि-
लाई जातबाहेक गरिदिनु.

१३. गन्हौ चापकोट्का अम्बलमध्ये कुवाकोट् बसन्या पुरन मल्ल–
१४. ले १९०५ सालका जेष्ट मैन्हामा सुब्बा लक्ष्मीपति जैसिमा–
१५. र्फत् षजहनितरफ् रुपैया तहसिल गर्न जांदा बास बस्याका
१६. डेरामा सगं बास बसन्या षजहनि जिल्लाको चौधरि रामना–
१७. रान् थारुलाई रातमा काटि मारेछ. जोरोका धातुमा चोर
१८. आयो भनि काट्याको हो भनि कायल भै कायलनामा लेषि–
१९. दि बेडिमा पऱ्याको छ. यस् मानिस मार्न्या पुरन् मल्लाको

८. खवाऱ्या खेत मुरि ८ बडहऱ्या खेत मुरि १२ जम्मा खेत मुरि ६० तरको साध पूर्व लोहकील ठुलो साजको बोट बाटो बढऱ्याका पुछारको लोहकील ठाडो खोल्सो दक्षिण ठाडो खोल्साको

९. दोभान् पश्चिम ठाडो खोल्सो लोहकील उत्तर चऱ्हीटया खेतमाथिका पाटाको साजको बोट लोहकील कान्लाहो लोहकील चिलाउन्याको बोट बढऱ्या खेतको मुहान लोहकील औ ढोढ्या–

१०. नी खेत मुरि २० र मुरि २० खेतको साटो पाखो तरको साध पूर्व लोहकील सुनखानीको सांध दक्षिण ढालन्या कटुजको बोट बांध्या पहरो खेतमाथि पहराको लोहकील खोलाको प–

११. हरो लोहकील पहरो पहराछेउको लोहकील पहरो पश्चिम चिसापानिखोलो उत्तर खोलो सुनखानीको सांध दोभान् यति सांधभित्रको खेत मुरि दुइ सय पैसठी २६५ र

१२. पैतिस मुरि खेतको साटो पाखो हाली खेत मुरि जम्मा तिन सय ३०० औ पुर्सुगांव घड्यारीको सांध पूर्व लोहकील चौतारो ठाडो बाटो दक्षिण पीपल्का बोटको कान्लाहा पश्चिम

१३. भंज्याङको लोहकील बेउरालीको सांध उत्तर मूलबाटो लोहकील यति सांधभित्रको घरघड्यारी खेत पाखोपखेरो लगापातसमेत कुसबिर्त्ताबितलप् गरी पंचखतसमेत

१४. मोहोर तामापत्र गरिबक्सर्यौ. आपना खातिर्जामासँग हाम्रा सन्तानपर्यंतको सुभचिंतन गरि तम्रा संतानपर्यन्त कुसबिर्त्ताबितलप् जानी भोग्य गर. यो बिर्ता संकल्प हुँदा अघिल्लो संक–

१५. ल्प हुदा पानी हाल्न्या काजि त्रिभुवन् वं स्रा कुसको संकल्प हुदा पानि हाल्न्या काजि दामोदर पांडे वाक्य पह्लर्या दैवज्ञकेसरी पंदित सधियार भानु पाध्या खनाल जगजो–

१६. त् पांडे श्रीहर्ष पंत बिरु बोहोरा वंसवीर राना डुगोल काल्यासमेत जमा तिन्. चारकिल्लाभंदा अर्घ्यालो ब्रांह्मणले नचापनु विनातक्सीर श्रीराजाले नहर्नु. यो बंधेजमा जो र–

१७. हैन सो यस् श्लोकमा भन्याको पातकी होला. स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत्च वसुन्धराम् ।। षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ।। ।। इति सम्वत् १८५८ साल अधिकज्ये–

१८. ष्ठवदी २ रोज ६[३] मुकाम् कान्तिपूर राजधानी शुभम् =

(धादिङ पुर्सुका श्रीलीलामोहनराज तिमिल्सिनाको सङग्रहमा रहेको ताम्रपत्र। ताम्रपत्रको शुरुमा श्री ५ गीर्वाणको शाके १७२१ अर्थात् वि. सं. १८५६ को छाप लगाइएको छ।)

---

३. वि. सं. १८५८ अधिकज्येष्ठकृष्ण

	गते	वार	तिथि	घडी पला
ज्येष्ठ	१८	शुक्र	द्वितीया	५० । २६

(पात्रोबाट)

दमाईको बिहासम्बन्धमा वि. सं. १८६७ मा लेखिएको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

१. स्वस्ती संवत् १८६७ साल
२. स्वस्ति श्रीसाके १७३२ संवत् १८६७ मासे ११ तस
३. दिन लिषितं वंस्या दमाजिले हिम्पा दमाजिकि
४. छोरि माग्योथ्यो. फाल्गुनका २७ जादा ससुरा–
५. लिको प्रनिति तिर्छु उ ब्याहा गर्न आउछु तेस
६. दिन आयालाग्याको प्रनिति केटि मेरो लाग ना–
७. स्ति भनि लेषिदिञा यस बातका साछि मैधिका
८. आमालि पंच शुभम् ———

(धादिङ जिल्ला मैधी उखुबारीका श्रीशिवप्रसाद भट्टको सङग्रहमा रहेको पत्र)

श्री ५ राजेन्द्रबाट अनूपसिंह भण्डारीलाई जग्गा दिई गरिदिएको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

श्री :

१. स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रुक्का ———
२. आगे अनुपसिं भडारिके जिल्लै षरिका अम्बलमध्ये बाउन्न कुत–
३. मा दरियाको षोला षेत बार्‍हबिस्या षेतको जगा पाषो गाउ ब्या–
४. सि औ जैकिष्न छतकुलिले घ्यू ठेक् गरि षायाको जगासमे–
५. त् अघि हुलाकिहरुले ठेक् गरि लैग्याबमोजिमको पाषा–

६. को ठेक् रुपैंया १५ बाउन्न कुतका इजरावारलाइ तिर्नु गरि
७. छापको मोहर गरिबक्स्यौं. आपना षातिज्र्मासग दरि–
८. याको ठेक् सालवसाल तारि छाप जानि चलन गर. इ–
९. ति सम्वत् १८९० साल मिति मार्गसिरसुदी ९ रोज ६ शुभम्

(पछाडिपट्टि)

मार्फत् रामनरसिं

मार्फत् भीमसेन थापा   मार्फत् रणजोर थापा

(धादिङ जिल्ला खरीका श्रीदीपबहादुर भँडारीको सङ्ग्रहमा रहेको सकल पत्र)

काबुलबाट नोकरी खोज्न आएका मुसलमानहरूलाई नोकरी नदिने कुरा परेको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

१. सं १९०५ साल वैशाषशुदि ५ रोज १[१] श्रीप्राइम्मिनिष्टरबाट कप्तान महा–
२. रुद्र षत्रीके
३. वैसाषशुदि १ रोज ५ का दिन[२] लेष्याको पत्र आयो. अर्थ मालुम भयो. उप्रांत
४. जाहा श्री ५ सर्कारको नाउ सुनी नोकरिका निमित्त काबेलदेषि आउन्या नौ–
५. लाषां मुसल्मान्समेत् जना ६ लाई जाहा श्री ५ सर्कारमा मुसलमान नो–
६. कर राषन्या रसम छैन भंन्या बढिया पाठसंग समझाई तेतै फिराइदिन्या का–
७. म गर्नु. आउन नदिनु. काजी सरूप कार्किका नाति नरधोज कार्किको घोडि १

१.	वि. सं. १९०५ वैशाखशुक्ल			
	गते	वार	तिथि	घडी पला
वैशाख	२७	आदित्य	पञ्चमी	५२ । ३२

(पात्रोबाट)

२.	वि. सं. १९०५ वैशाखशुक्ल			
	गते	वार	तिथि	घडी पला
वैशाख	२४	बृहस्पति	प्रतिपद्	११ । २१

(पात्रोबाट)

८. लि नीजका बिर्ता महुयाका मानिस जना ४ लाई घोडिसमेत् आउन दि–
९. नु. नरोकनु.

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १६३ नं. को खाममा यसको मस्यौदा छ। बि. सं. २०३८ मार्ग ९ गते यो पत्र मैले सारेको हुँ।)

जङ्गबहादुरको मुलुकी ऐन आउनुभन्दा केहीअगाडिको न्यायव्यवस्था झल्काउने एउटा अप्रकाशित कागत

– दिनेशराज पन्त

श्री १

१. पालपाअदालतका क्ष्येलषानामा रहन्या अपराधि पातकिहरुका बेहोरा
२. तपसिल्
३. गुल्मी अर्मिन बस्न्या गौन्या न्यौपान्याको कमारो जैभद्र्याले १९०
४. २ सालका कार्तिक मैन्हाका ३ दिन् जांदा मझेरिमा सुत्याका रात–
५. मा ८ वर्षको छोरा र ६ वर्षकि छोरि काषमा लि सिकुवाका वक्षा–
६. नमा सुत्याकि पवित्री बाहुनिले आपना वक्षानबाट तान्दा नि–
७. ज बाहुबाहुनिका वक्षानमा गै रातभर सगै सुत्यामा र दुद समाया–
८. मा मात्रै कायल छ. करनिमा दुवैले होईन भंछन्. अघिपछि प–
९. नि करनि कैले भयाको छैन भंछन्. ३ वर्ष भयो. बेडिमा परिरहे–
१०. छं. षार्दा षेर्दा कुरो यतिकै मात्रै गर्छन्. ३ वर्षसम्म यकै बोलि
११. छ. कुरो फेर्दैनन्. ई जैभद्र्या कमारो र पवित्रा बाहुनीको यस्ता
१२. गत् हुन्या हो १

कमारालाई काट्नु. बाहुनि-
लाई जातबाहेक, गरिदिनु.

१३. गन्हौ चापकोट्का अम्बलमध्ये कुवाकोट् बस्न्या पुरन् मल्ल–
१४. ले १९०५ सालका जेष्ट मैन्हामा सुब्बा लक्ष्मीपति जैसिमा–
१५. र्फत् षजहनितरफ् रुपैया तहसिल गर्न जांदा बास बस्याका
१६. डेरामा सगै बास बस्न्या षजहनि जिल्लाको चौधरि रामना–
१७. रान् थारुलाई रातमा काटि मारेछ. जोरोका धातुमा चोर
१८. आयो भनि काट्याको हो भनि कायल भै कायलनामा लेषि–
१९. दि बेडिमा पर्याको छ. यस् मानिस मार्न्या पुरन् मल्लाको

२०. क्या गत् हुन्या हो ——— १

२१. अर्घा ढाकावां बस्न्या नारद जैसिले ९७ सालका मंसिर मै–
२२. न्हामा केहि नाता लाग्न्या प्युठाना बेलबास बस्न्या नन्दे जै–
२३. सिकि विवाहिता सधवा नन्दा बाहुनिको करनि गरि भातमा
२४. कसैलाई नबोरि निज नन्दे जैसिलाई जारिखर्च भनि २६
२५. रुपैया तिरि गाउघरैमा रह्याको रहेछ. कायल भै बेडिमा
२६. पन्याको वर्ष बिन भयछ. येस् नारद जैसिको क्या गत् हु–
२७. न्या हो ——— १

मात र सनेहमा नचल्या-
को साहुलाई रुपैंया की
बुझायाको रहेछ मच्या-
छोडीदिनु.

२८. गुल्मी चन्द्रकोट्का अम्बलमध्ये भुर्तुं बस्न्या भुवानन्द पाध्या
२९. पौड्यालले बहुलाहा भै घर नबस्न्या ३ पुस्ताको भतिजा बेउ–
३०. सर्म पाध्या पौड्यालकि बिवाहीता सधवा जानि बाहुनिलाई
३१. १९०२ सालका पौष मैन्हादेखि मौसर पन्याका वेलावेला–
३२. मा करनि गर्दै रही करनिको कुरो दबाई ३ वर्ष ३ मैन्हासम्म
३३. भात्पानिमा भताहा ब्राह्मणहरुलाई बोन्यामा कायल भै
३४. कायलनामा लेषिदि बेडिमा पन्याको छ. येस् भतिज्याबुहा–
३५. री बिराउन्या भुवानन्द पाध्याको क्या गत् हुन्या हो ——— १

बाबु भाई छोराको अंस
पर सारि सर्वस्व गरि
मुडी देसनिकाला गर्नु.

३६. गन्हौ मिर्दीखोला बस्न्या कासिराम पांडे बाहुनले १९०५ साल–
३७. का ज्येठ मैन्हामा सवदर छोन्याबुहारि सधवा मंधरि बाहुनिको
३८. करनि गन्यामा न्यायबाट हारि कायल भै कायलनामा लेषी–
३९. दि बेडिमा पन्याको छ. येस् कासिराम पाडेको र मंधरि बाहु–
४०. निको क्या गत् हुन्या हो ——— १

बाबु भाई छोरा-
को अंस पर सारि
सर्वस्व गरि मुडी
देसनिकाला गर्नु.

४१. गुल्मी चिदि बस्न्या जैकलि कुमालनिले केरुंगा बस्न्या लछिम–
४२. न्या दमाईलाई १९०५ सालका कार्तिकमा र चैतमा करनि दी द–
४३. माईलाई करनि दियाको कुरो दबाई पानिमा मुलुक बोन्यामा
४४. कायल भै कायलनामा लेषिदि चमोटमा पन्याको छ. येस जैकलि
४५. कुमालनीको क्या गत् हुन्या हो. लछीमन्या दमाईले गाऊघर–
४६. का कचहरिमा कायलनामा लेषिदि बाटमा भागेछ ——— १

नाक काटी निकाला
गरिदिनु.

(पछिल्तिर)

१. श्रीकर्णेल खड्गबाहादुर कुवर राणाजीबाट पठायाको हस्ते वरष पल्टन्–
२. का ज्मादार बदलसिं थापा. सं १९०६ साल आषाडशुदि १३ रोज ३

३. का मितिमा[१] सासनाको लालमोहर भै गयो.[२]

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १६६ सङ्ख्याको बाकसमा यो पत्र छ। वि. सं. २०३८ मार्ग ९ गते यो पत्र मैले सारेको हुँ।)

गोरखाको व्यवस्थाको विषयमा वि. सं. १९०६ मा लेखिएको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

१. सं १९०६ साल माघवदि ६ रोज ६[१] श्रीप्राइम्‌मिनिष्टर राणाजीबाट

२. कुम्भेदान इन्द्रसिं अधिकारिके

३. माघवदि १ रोज १ का दिन[२] लेष्याको पत्र एवदि ४ रोज ४ का दिन[३] आईपुग्यो.

---

१. वि. सं. १९०६ आषाढशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी पला
आषाढ	२२	मङ्गल	त्रयोदशी	२२ । ४७

(छापिएको भारतीय पात्रोबाट। यस पात्रोको अघिल्ला पछिल्ला पाता च्यातिएका छन्।)

२. माथि मूल पत्रमा चर्चा गरिएको लालमोहर वि. सं. २०४८ मा काठमाडौंबाट दिअतीप्रकाशनद्वारा प्रकाशित त्रिरत्न मानन्धरको नेपालको इतिहासमा जङ्गबहादुरका १२७–१२८ पृष्ठमा छापिएको छ। यही लालमोहरको चर्चा ई. सं. १९८५ (वि. सं. २०४१।४२)मा काठमाडौंबाट बिनी वैद्य र पूर्णदेवी मानन्धरद्वारा प्रकाशित तुलसीराम वैद्य र त्रिरत्न मानन्धरको क्राइम् यान्ड् पनिश्‌मेन्ट् इन् नेपाल् : अ हिस्टरिकल पर्स्‌पेक्टिभ् (ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा अपराध र दण्ड)को १७५ पृष्ठमा भएको छ।

१. वि सं. १९०६ माघकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
पौष	२३	शुक्र	षष्ठी	३ । ५३

(छापिएको भारतीय पात्रोबाट)

२. वि. सं. १९०६ माघकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
पौष	१८	आदित्य	प्रतिपद्	२६ । ५६

(छापिएको भारतीय पात्रोबाट)

३. वि. सं. १९०६ माघकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
पौष	२१	बुध	चतुर्थी	१० । ३४

(छापिएको भारतीय पात्रोबाट)

४. अर्थ मालुम भयो. उप्रांत नालनिसान लि गोर्षा पुगी सवाल बसकत्
५. पढि थरघरलाई सुनाउन्या काम बढिया हो. साग्रुको नापको कागज् पठा–
६. याको आईपुग्यो. बांकि श्रीकालीप्रसादका पांचपट्टिका सिपाहिले
७. षलंग्या बनाउन्या क्वारा लाया भनि जांहा विस्तार गर्‍यो. तसर्थ कंपनि लगा–
८. इ बनाया हुन्या कुरामा षलंगा बनाउनानिमित्तको क्वारा कसका हु–
९. कुमआज्ञाले गर्‍यौ. कंपनिले बनाई होइसकन्या
१०. कुरामा दुनीआलाई क्वारा लगाई दुष दियौ भन्या अरु काम–
११. कुरा गर्दा वंया नौसाप गरि काम गरौला. दुनिआलाई बेहकमा क्वारा
१२. लगाई दुष दियाको ठहर्‍यो भन्या भारी दंड हुन्याछ. सो बुझी
१३. काम गर. शुभम्

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १६४ सङ्ख्याको खाममा यसको मस्यौदा छ। वि. सं. २०३८ मार्ग ९ गते यो पत्र मैले सारेको हुँ।)

खरीकोटको टीकाभेटसम्बन्धी अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

श्री

१. स्वस्ति श्रीहनुमानढोकाकस्ये षरि–
२. कोटको टिकाभेट मदमुसि आ–
३. लेहस्ते मोरु ———— १
४. दाषिल भयो. इति सम्बत् १९२१ सा–
५. ल मिति कार्तिकवदि २ रोज २[1] सुभम्

(धादिङ जिल्ला खरीका श्रीकीर्तिदत्त पोखरेलको सङ्ग्रहमा रहेको सकल पत्र)

---

१. वि. सं. १९२१ कार्तिककृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
कार्तिक	३	सोम	द्वितीया	५ । ३९

(पात्रोबाट)

जगत्शमशेरले मैधीको आफ्नो खान्गीको जग्गा ठेकमा दिएको कुरा परेका दुइ अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

(१ सङ्ख्या)

१. स्वस्ति श्रीमद्राजकुमारकुमारात्मज दक्षिणतरफका कम्यांडिङ

२. जनरल श्रीजगत्सम्सेरजंङ्ग कुवरराणाकस्य पत्रम् ————

३. आगे ज्मा वासिल बाकि हाम्रा जनरली षानगीमा दरियाको बावं–

४. न कुतमध्ये मैधि चंनपूर १ पोषरिथोक १ ज्मा जगा २ को १९१७ साल मार्ग–

५. वदि १ रोजदेषि[1] १९१८ साल कार्तिकसुदि १५ रोजतक[2] वर्ष १ को ठेक् कबुलि–

६. येत ईजारा गरिलियाको मार्फत ठेक्दार दत्तु गुरु तपसिलबमोजिम्का

७. आम्दानीषर्च वासिल बाकि गरि बाकि दाम्दाम् बुझिलिञौ. कच्चाबाहे–

८. क् फारषति गरिबक्स्यौ ———— ———— ————

९. तपसिल

१०. आम्दानि पट्टाकबुलबमोजिम् ज्मा मोह रुपैया ———— २६४

११. मिजालिक असुल् रसीदके मोह रुपैया ———— २६४

१२. दाषिल हाम्रा तहविल जिम्मा लेफटेन् रघुनाथ जैसि–

१३. बमोजिम् निज लेफटेन्का रसिदके मोरु ———— १३५॥

१४. १९१७ साल

---

१. वि. सं. १९१७ मार्गकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
मार्ग	१६	बृहस्पति	प्रतिपद्	२७ । २१

(पात्रोबाट)

२. वि. सं. १९१८ कार्तिकशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी
मार्ग	४	आइत	पूर्णिमा	२९

(पात्रोबाट)

१५. मार्गसुदि ४ रोज २ का[३] रसिद १ के —— ६१
१६. १९१८ साल
१७. वैसाषवदि १० रोज ७[४] ऐ १ के —— १।
१८. श्रावणवदि ४ रोज[५] ऐ १ के —— ७१
१९. आश्विणवदि ३० रोज[६] ऐ १ के —— २।
२०. दाषिल भित्र हाम्रा हजुरबमोजिम् हाम्रा रसिद १ के
२१. मोहरु मार्गवदि ३० रोजका[७] —— १२८।।
२२. बाकि —— ×
२३. फारष
२४. इति संम्बत् १९१९ साल मिति आषाढवदि ३० रोज शुभम् = — —

---

३. वि. सं. १९१७ मार्गशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी पला
पौष	४	आइत	चतुर्थी	२७ । १

(पात्रोबाट)

पत्रमा मार्गसुदि ४ रोज २ भनी लेखिए तापनि मार्गशुक्ल चतुर्थीमा आदित्यवार पर्छ, सोमवार पर्दैन ।

४. वि. सं. १९१८ वैशाखकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी
वैशाख	२४	शनि	दशमी	३४

(पात्रोबाट)

५. वि. सं. १९१८ श्रावणकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी
श्रावण	१२	बृहस्पति	चतुर्थी	६०

(पात्रोबाट)

६. वि. सं. १९१८ आश्विनकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी
आश्विन	२०	शुक्र	औंसी	१७

(पात्रोबाट)

७. वि. सं. १९१८ मार्गकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी
मार्ग	१९	सोम	औंसी	४

(पात्रोबाट)

(२ सङ्ख्या)

श्रीः

श्रीराज

१

१. स्वस्ति श्रीमद्राजकुमारकुमारात्मज पश्रीमतर्फका कम्यांडिङज–
२. नरलश्रीजगत्सम्सेरजङ्गकुवरराणाकस्य पत्रम् ——————
३. आगे हाम्रा जनरलषानगीमा दरियाको बावंन कुतमध्ये मैधी
४. चैन्पुर जगा १ मा साबिकमाथी नयाले मोहरू ७ बढ गर्दा ७ दि–
५. नको मीयाद राषी नयाका नाउमा पुर्जि टासी म्यादभित्रमा पुरा–
६. नियाले सकार गर्दा नयाले म्यादभित्र बढन नसकी म्याद नाघदा
७. पुरानीया रणकेसर गुरुंके नीज जगा १ को लगापातस्मेतको इ–
८. स्तक सम्बत १९२१ साल मार्गवदी १ रोजदेखी[८] १९२२ साल कार्तिक–
९. सुदि १५ रोजतक[९] वर्ष १ को वाजबी सेर्मा साउन्याफागु डंडकुंड म–
१०. न्योअपुताली चाक्चकुइ अमालीले षान्या रकमकलम मारा मे–
११. टि सिवाये – – – अंक कल्यानधन धर्माधीकार पंचषत
१२. रहताबहतावाहेक साबीक मोह रुपैया १२२ हाल थप मोह रुपैं–
१३. धा ७ दुवै जमा वेमोजरै मोह रुपैया यकसै उनंतीस १२९ मा येक–
१४. साला ठेक्कईजाराको पट्टा गरीबक्स्यो. जगामा गै रस्ति चलाई बस्ति
१५. बसाई गाउघरमा अबाद गुलजार गरि रैती राजी राषी असुल तह–
१६. सिल गर्नु. जाई बिजाई बिडुत नगर्नु. बिजाजी बिडुत गरी अं–
१७. न्यायमा दरबन्दी रकमकलम बढाई रैती पिराई दुष दीयो भनी को–
१८. हो रैति कराउन आयो भन्या आफुले गर्‍याको बीजाई आफैले बुझा–
१९. उनुपर्ला. षतमा षतअनुसार अैनबमोजीम डंड जीताउरी गर्नु. क–
२०. बुलीयेत पट्टाबमोजीमका रुपैया तपसीलबमोजीमका कि–
२१. स्ताकिस्तामा बुझाई रसिद लिनु. किस्ताबन्दी रुपैया कीस्ताकि–

---

८. वि. सं. १९२१ मार्गकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
मार्ग	१	सोम	प्रतिपद्	३७ । ३९

(पात्रोबाट)

९. वि. सं. १९२२ कार्तिकशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी पला
कार्तिक	२०	शुक्र	पूर्णिमा	१७ । ५८

(पात्रोबाट)

२२. स्तामा पुऱ्यायानौ भन्या कीस्ताषीलायी सुतस्मेत भर्रला. सा–
२३. ल तमाम भयापछी वासील बाकी बुझाई फारषती लीनु भनी
२४. येकसाला ठेक ईजाराको पट्टा गरीबक्स्यौं आपना षातीरज्मासं–
२५. ग ठेक ईजारा जानी जगाको चलन गर.
२६. किस्ताबन्दि तपसील
२७. मुहुडा किस्ता मोहरु ——— ६०
२८. चुक्ती कीस्ता कार्तिक मैन्हामा मोरु ——— ६९
२९. १२९
३०. इती संम्बत १९२१ साल मीती पौषवदी ३० रोज ४[१०] शुभम्

(यी दुवै पत्रका सकल धादिङ जिल्ला मैधी जगरकोटका श्रीमानबहादुर गुरुङको सङ्ग्रहमा छन्। पत्रको शुरुमा श्री / जगतशम्शेरजङ्ग / कुवर राणाजी कुँदिएको छाप र श्री / गुजेकालि / सरण र श्री / त्रिविकम (?) कुँदिएका छाप पत्रको अन्त्यमा छन्।)

निगालपानीको ठेक्काबाट जम्मा भएको रकमको बन्दोबस्तको विषयमा लेखिएको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

१. स्वस्ति श्री २ बेन्हिमैजासाहेब चौतरियाजबरजङ्गसाहु–
२. कस्य पत्रम्
३. आगे ठेकदार बहादुर षत्रिछेत्रीके यथोचित्. उप्रान्त
४. निगाल्पानिको ठेक मोरु ४११ मध्ये मोहडाको मोरु
५. १२५ बाहेक किस्ताकिस्ताका रुपैंञामध्ये जगबोटे मु–
६. षिया दत्त गुरुंका फाजिल्मध्ये भर्ना दियाको छ. सो रुपैंञा
७. निज दत्तु गुरुंलाइ बुझाइदे. पछि बुझदा तलाइ मिन्हा होला

---

१०. वि. सं. १९२१ पौषकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
पौष	१६	बुध	औंसी	४९ । ४६

(पात्रोबाट)

८. भनि तनुषाको दस्कत् गरिदियौं. इति सम्वत् १९३२ सा–
९. ल मिति वैसाषवदि ११ रोज १[१] शुभम् ___________

(श्रीमानबहादुर गुरुङको सङग्रहमा रहेको सकल पत्र)

लोग्नेले गर्भिणी स्वास्नीलाई कुटपीट गरेपछि उठेको मुद्दाको विषयमा लेखिएको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

श्री

१. लिषितम् मैधी बस्न्या हामी तप्सीलबमोजींका दुनीञाहरू आगे सोही गा–
२. उ बस्न्या दल्या सार्किले ७ मैन्हा गर्भ बोक्याकि स्वास्नीलाइ लाठाले हा(नी कुटपि)–
३. ट गर्दा सो पिरले बेरा भै अंनपानी बंद हुदा निज दल्या सा(र्कीला)–
४. इ अमालबाट पक्रि म्यादभर नेल ठोक्याको थियो. रातमा नेल भाँची ३ दिन–
५. पछि पाल्याको आंषा छलि गयाको थियो. वैशाषशुदी १५ रोज ४
६. का दिन[१] व्यथा लागी भोलीपल्ट २ छोरा जंल्या मन्याको जन्म्या हामी–

---

१. वि. सं. १९३२ वैशाखकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
वैशाख	२०	शनि	दशमी	२ । ७
				५८ । ४१
वैशाख	२१	आइत	द्वादशी	५४ । २१

(पात्रोबाट)

शनिवार दशमी परी एकादशी टुटेकोले आदित्यवार द्वादशी भए तापनि एकादशी टुटेको विचार नराखी यस पत्रमा सोको हिसाबले आदित्यवारको दिन एकादशी भनी लेखिएको देखिन्छ ।

१. वि. सं. १९४२ वैशाखशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी पला
वैशाख	१८	बुध	पूर्णिमा	१३ । ११

(पात्रोबाट)

७. ले देष्या साचो हो. हामीले जान्या ब्यहोरा यतिकै हो. आहा अरु ब्य–
८. होरा घटिबढि पारी लेषीदियाको साचो हो. सो ब्यहोरा निज जुठि सर्की–
९. नीले हामीहरुलाइ देषःया गुहाइ लेषिरहेछ र अमालमाबाट हामीहरु–
१०. लाइ फिकि सोद्धा लेषिदियाको ब्यहोरा साचो हो भनी हाम्रा मनोमान
११. षुसिराजीले ज्मानवंदी मुचुल्का लेषि अमालमा दिञ्यू.
१२. तपसील
१३. ☒ पुनारान् नेवार — १ × मुषे रानी — — — १
१४. ☒ इन्द्रे सार्की — १ × इन्द्रे सार्की माहातारी — १
१५. × बुद्धिबले ऐं — १
१६. ४२ साल ज्यष्टवदी ९ रोज ६[२] शुभं.

(श्रीमानबहादुर गुरुङको सङ्ग्रहमा रहेको पत्र)

सौतासौताको बीचमा अंशबण्डाको विषयलाई लिएर लेखिएको वि. सं. १९४२ को अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

१. लिषितम् मैधी पदेलीथोक बस्न्या जोगमाजा क्षेत्र्यानी आगे ...
२. न्या थापा क्षेत्रीले मलाइ ब्याहा गरी ल्याइ घरजं गरि बस्याको थिञ्यूं ...
३. ही छोरी मात्र हुदा र छोरा नहुदा अर्कि कांछी ब्याहा गरि पमादि भंन्या
४. क्षत्र्यानी ल्याइ रहदा बस्ता निज कांछिपट्टि १ छोरी १ छोरा जयाज्मं
५. भयाको थियो. ४१ सालका ज्यस्ट मैन्हामा हाम्रा षसं षस्नुहुदा ...
६. फुट्केला ससु चिन्तामनी दवाडीसँग षतिउपति जोरी हामीहरु सासु–
७. स्मेत् सँगै बस्याका थिञू. निज चीन्तामनि दवाडिको छोरीपट्टीको
८. छोरा नाति पाल्याका थिञ्यू. निज भानीज छुट्टिदा निज कांछिपट्टी–

---

२. वि. सं. १९४२ ज्येष्ठकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
वैशाख	२७	शुक्र	नवमी	४८ । १०

(पात्रोबाट)

९. का छोराको ब्याहाषर्च मोरु. ६० छोरीको ब्याहाषर्च मोरु १५ पर सारी अं–
१०. स गरि हाम्रा षसंको भाग निज कांछिले बुझि जगाजमी वस्तु हाडाभा–
११. डा लीयाकि छ. म निज सौतासँग मिल् (न) नसकि मेरो अंश गरीदेऊ
१२. भनिदिदा कोही भलाआद्मीहरुले गरीदीयानं. हाम्रा ागमा आय–
१३. का भैसी गोटा ३ हामो २ को सजिम्रा हो. मेरो अंस लाग्छ भं न्या
१४. जान्दा जान्दै निज गाउ बस्न्या काल्या नेवारले भैंसी लैजादा र निज कां–
१५. छिले अरु अंस नदिदा मेरो चीत्त बुझेन. निज काले नेवार वाद आ–
१६. घी भैंसी र अरु अंश मेरा सवोर्दवर दलु थापा क्षेत्रीले धर्म संझि
१७. गरिदीयाको सदर. सो भरी निज कांछिबाट भरायाउन्याछु. निज का–
१८. ले नेवारले भैंसी लीयाको जांन्या जंगबिर थत्री क्षेत्री १ लोषु सी–
१९. षडा १ मलाइ अंस निज कांछिले नदियाको जांन्या निज देवादल था–
२०. पा १ रंगलाल सीँषडा १ तारु बस्ताकोटी १ महजुत् षडा छं.
२१. निज काले नेवारलाइ र निज कांछिलाइ कायल गरुला. कायल गर्न स–
२२. किन भन्या अैनबमोजीं बुझाउला भनी मेरा मनोमा षुसिराजसं–
२३. ग षादिमुचुल्का लेषि अमाल्मा दिञा. ४२ साल फागुनवदी ३ रोज १[१] शुभम्

(श्रीमानबहादुर गुरुङको सङग्रहमा रहेको सकल पत्र)

---

१. बि. सं. १९४२ फाल्गुनकृष्ण (पूर्णास्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
फाल्गुन	११	आइत	तृतीया	२८ । ५२

(पात्रोबाट)

वराहक्षेत्रको तीर्थयात्रामा गएका पण्डित धरणीधरले सुबेदार हरिमानसिंहलाई लेखेको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

श्री : १

श्रीकोकातीर्थवराहजी

१

१. स्वस्ति श्रीसर्वोमायोग्येत्यादिसकलगुणगरीष्टराजभारसामर्थश्रीहरिमान्सिङ सुबेदार्दाइके
२. श्रीपंडित्धरणीधरकस्य वीनप्रतिको शुभाशीर्वाद. उप्रान्त जाहा मेरा शरिरमा आनं–
३. द छ. ताहा तपाजीका शरिरमा आनंद आराम भया मेरो चित्त आनन्द रहला. पौषवदि १२
४. रोज १ मा तपाजीबाट मेहर्मानिसाथ पथायाको पत्र एहि शुदी ४ रो १ मा आइपुग्यो. हे–
५. रि चित्त बहुत षुसी आनंद भयो. पौषशुदी ५ रोज २ मा कौसीकीमा आइपुग्यो — १ — —
६. मा गइ स्नानदर्शन पाजौं. मजीले गरी हुने कुरामा केहि बिघ्नेछैन भनि लेषनुभयाका–
७. लाइ तपाजीबाट यादसंभार गरीबक्स्या संभार हुन्याछ भनि लेषी पठायाको हो. ता–
८. हा ति केटाकेटीहरुलाइ संभार राषनुहुनेछ. पत्रमा काहातक लेषौं. आफ्नु संचबि–
९. संचको हाल् र केटाकेटीको हाल पठाउदै गर्नुभया बढिया हुन्याछ. सब बातमा
१०. आफै प्रवीण हुनुभयाको छ. मिति पौषशुदी ७ रोज ४ शुभम् ——

(धादिङ जिल्ला मैधी उखुबारीका श्रीशिवप्रसाद भट्टको सङ्ग्रहमा रहेको पत्र)

मैधीको विष्णुदेवीगूठीविषयको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

१. मैधी श्रीबीस्नुबीदेवी गुठीको — ६१।९७।२
२. नित्यैंनैमीत्येका पुजा गनाबापत् अर्चले भन्या षे ८।१६
३. जुगेतारषाला षेता ५ ऐ षेता १ ज्या षेता २२ को धान ७।१७।२
४. कि दर ।१० ले मोरु — १५।७२।२

५. साजबीहान रोजींन्दा नगरा बजाउनेहरुके षानगीको षे ।६३।
६. १० के ——— ——— ३४।२५
७. नगराके षेत ।३२।१० को — १७।२५
८. लत्येवीहौके षेत ।१७।१० लिस्ने षे–
९. ताह छाप षत् १७।१० ज्मा षेत ।३१
१०. के धान ८।१० के दर ।१० ले मोरु १७।
११. अर्चल्ये भंन्या पाषो षेत ।१।१०
१२. के ठेक ——— ——— ——— ।२५
१३. बानाके फालटारी षेत ।९।१० स्यालुटारी ।९।
१४. १० कनाली भंन्य षेत ।१२ स्मेत ज्मा षेत ।३१
१५. के धान ८।१० के दर ।१० ले मोरु ——— ७।
१६. पुजाहारी नगराबाना बजाउनेहरुबाट अ(एको) सला-
१७. मी —— —— —— १२।
१८. नगरा बजाउनेके ——— ४
१९. बाना बजाउनेके ——— ४
२०. पुजाहारीके ——— ——— ——— ४
२१. तेमधे षर्च ——— ६१।५५
२२. साजबीहान रोजिन्दा पुजाके १५।३०
२३. अछेता रोज १ को चावल मुठी २।। के ।१ ले मैन्हा
२४. १ को ३० ले वर्ष १ को ——— ९।
२५. बति बालनाके तेल रोज १ को ।-। ३ ले मैन्हा १ को
२६. ।२२।२ ले वर्ष १ को ——— २।७०
२७. साजबीहान नगराबाना बजाउनेहरुके ——— ३४।२५
२८. नगराके ——— १७।२५
२९. धान ८।१० के दर ।१० ले ——— १७।–
३०. ठेक मोरु ——— ।४५
३१. बानाके धान ८।१० के दर ।१० ले ——— १७
३२. नीज पुजाहारी(ले) नगराबाना बजाउनेहरुबाट आउने सला-
३३. मी चौतरीया अम्बरजं साहालाई बुझाउनुपर्ने ——— १२
३४. बाकी कसरात् ——— ।४२।२
३५. पुजाहारी गोपाल नेवार मैधी ——— १
३६. मैधी श्रीभीमसेनगुठीको ——— ११।४०
३७. नीत्यंनैमीत्ये पुजा गर्नाबावद् सीमले षेता ।१५ को धान ६।७ के
३८. दर ।१० ले ——— १२।७०
३९. साजबीहान रोजीन्दा नगरा बजाउने षागी ——— ५।९५

४०. कोले पुछार षेत ६ को धान १।१० के दर १० ले ३।
४१. धान् नगुवा षेता ५ को धान १।७ के दर ।१० ले २।७०
४२. ढाडे षेता ३ को ठेक — ।२५
४३. नगरा बजाउनेबाट आउने सलामी मोरु ।५०
४४. पुजाहारीबाट अउने सलामी — ।२५
४५. तेमध्ये षर्च — १९।२५
४६. साजबीहान रोजिन्दा पुजाके — ८।१०
४७. अछेताके रोज १ को चावल मुठी ।२ को ।-। ३ ले
४८. मैन्हा १ को ।२२।२ ले वर्ष १ को — २।७०
४९. धुप बती सीधुर नेवेदेस्मेतके रोज १ को ।१२ ले
५०. मैन्हा १ को ।४५ ले वर्ष १ को — ५।४०
५१. भिमेयकार्दसिका दीन जागराम बससी १२ का दिन् पुजा गरीयो
५२. जषुवाउने गुठीके — ४।४५
५३. बोका १ के — १।५०
५४. चीउरा पाठी ।६ के दर ।३ ले — २।
५५. अदुवा — ।४
५६. कालो भतमासके — ।३
५७. बोरी माना २ के — ।८
५८. तेल माना १ के — ।२०
५९. जाररबसीके — ।५०
६०. माछाके — ।४
६१. पुजाहारीबाट सालवसाल आउने सलामीको निर्ज पुजाहा-
६२. रीले सालवसल चादीको मकुट् बनाईदीने गरेको ।२५
६३. नगरा बजाउनेबाट आउने सलामी चौतरीया अम्बरजं सा–
६४. हालाई बुझाउने — ।५०
६५. नगराषानकीको — ५।९५
६६. धान २।१७ के दर ।१० ले — ५।७०
६७. ठेक — ।२५
६८. बाकी श्रात् — ।१५
६९. स्होछाप गर्ने
७०. पुजाहारी
७१. जुजुमान् नेवार — १
७२. धीर्जमान ऐ — १
७३. मेहरमान ऐ — १

(धादिङ जिल्ला मैधीका श्रीराजेन्द्रप्रताप शाहको सङग्रहमा रहेको पत्र)

मैधीको भैरवगूठीविषयको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

१. मैधी श्रीभैरवगुठीको — ४३।१६
२. नित्यैनैवीन्द्दे पुजा गर्नाबावत्‌हो आधे भंग्ये षेत ।२४ अ-
३. मोनिपानि ।२ स्मेत्‌ जमा षेत ।२६ को — १६।४१
४. आधे भंग्ये षेत ।२४ को धान ८।२ के दर ।१० ले — १६।२०
५. अमोली षेत ।२ को ठेक — ।२१
६. साजबीहान रोजिन्दा नगरा बाना रास बजाउनेके षानगीका १९।२५
७. नगराके — २।२५
८. कुमालटारी षेत ।२४ के धान ६। के
९. दर ।१० ले — १२।
१०. साठीचोर पाषो जगा १ को रु ।२५
११. बानाके आठपुरी भंग्या षेत्‌ ।८ को धान २ के दर ।१० ले — ४।
१२. रासाके धारापानी षेत ।५ को धान १।१० के दर ।१०
१३. ले रु — ३।
१४. पर्वपर्वमा पंचबाजा बजाउनेहरुके कोले भंग्या षेत ।५ को
१५. धान १।१० के दर ।१० ले — ३।
१६. निज पुजाहारी र नगरा बाना रासा बजाउनेहरूबाट आइ
१७. सलामी — ४।५०
१८. पुजाहारीको — १।
१९. नगराके — २।
२०. बानाके — ।५०
२१. रासाके — ।५०
२२. पंचबाजाके — ।५०
२३. तेमध्ये षर्च —— ४२।९५
२४. निज भैरव र सो भैरवका स्या(न)मा रहेका अरु देवताहरू-
२५. लाई स्मेत नितेनैवीन्द्रे पुजा गर्नाके — १६।२०
२६. अछेताके रोज १ को चावल मुठी ४ के ।१।२
२७. ले मैन्हा १ को ।४५ ले वर्ष १ को — ५।४०

धुप बति सीधुर नैवेद्यस्मेटके रोज १ को पं।२
ले मैन्हा १ को।२० ले वर्ष १ को — ७।२०
बती बालनाके तेल रोज १ को।१ ले मैन्हा १
को।३० ले वर्ष १ को — ३।६०

साजबीहान रोजीन्दा नगरा बाना रासा बजाउनेहरू–
के षानगी — १९।२५
नगराके — १२।२५
धान् ६। के दर।१० ले — १२।
पाषाको ठेक — ।२५
बानाके धान २। के दर।१० ले — ४।
रासाके धान १।१० के दर।१० ले — ३।

पर्वपर्वमा पंचबाजा बजाउनेहरुके धान् १।१० के दर
१० ले — ३।
नीज पुजाहारि(ले) नगरा बाना रासा पंचबाजास्मेत ब–
जानेहरुबाट आउने चौतरीया अम्बरजंग साहाला–
ई बुझाउने सलामी — ४।५०

बाकी कथाट —
पुजाहारी भुजबल् आले मैधी — १
इति सम्बत् १९६३ साल फागुन् गते १४ रोज २[1] सभम्

(श्रीराजेन्द्रप्रताप शाहको सङ्ग्रहमा रहेको पत्र)

---

१. वि. सं. १९६३ फाल्गुनशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी	पला
फाल्गुन	१४	सोम	द्वादशी	५	९

(पात्रोबाट)

त्रिपुरासुन्दरीगूठीविषयको अप्रकाशित पत्र

– दिनेशराज पन्त

श्री

१. स्वस्ति श्रीमदतिप्रचण्डभुजदण्डेत्यादिओजस्वीराजन्यप्रोज्ज्वलनेपालताराअतु–
२. लज्योतिर्मर्यत्रिशक्तिपट्टअतिप्रबलगोरखादक्षिणबाहूपृथुलाधीशनेपालप्रता–
३. पवर्धकश्रीश्रीश्रीमहाराजपद्मशमशेरजङ्गबहादुरराणा जी. सी. यस. आई.
४. पी. ई. के. सी. आई. ई. यस. टी. आर. के. सि. सि. यस. यम थवुङ्ग ल्हासु पावटिङ्ग सु–
५. न च्याङ्ग सैनिकदीर्घसेवापट्ट अनेररी लेपटेन्यान्ट जनरल बृटिश आर्मी ...
६. कर्णेल अफ अल दि गोरखा राइफल रेजिमेण्टस् अफ् दी ईण्डियान आर्मी ...
७. यान श्याङ्ग चियाङ्ग प्राइममिनिष्टर याण्ड सुप्रिम कम्याण्डरईनचीफकस्य ...
८. स्वस्ति श्रीमद्राजकुमारकुमारात्मजश्रीसुप्रदीप्तमान्यवर ...(ता)
९. रासुविख्यातत्रिशक्तिपट्टसुप्रसिद्धप्रबलगोरखादक्षिणबाहु कम्या–
१०. ण्डरईनचीफजनरलमोहनशमशेरजङ्गबहादुरराणा जी. सी. आई. ई.
११. जी. बी. ई. ल्हा सुयुन ल्डे शुनच्याङ्ग सैनिकदीर्घसेवापट्ट आनरेरी
१२. कर्णेल बृटिश आर्मिकस्य पत्रम्

---

१३. आगे पश्चीं १ नं. धार्दी षरी गैन्हीगाऊ बस्ने पुजाहारी थ.रुद्रवीर राना मगरके येथो–
१४. चीत ऊप्रान्त पश्ची १ नं. धार्दी षरी मौजाकोट्थोकको श्रीत्रीपुरासुंदरीमाई–
१५. गुठीको लगत षडा गर्ने नीकासाबारे श्री ५ सर्कार गुठी लगतले जाहेर गरेको रि–
१६. पोट्मा बुझ्दा पुजाहारी थ रुद्रबीर राना मगरले दीएको २००२।८।१९ को लग–
१७. त मुचुल्कामा ज्मा षेत ।५६ को धान १८। पाषाको रु १। को आयेस्ताबाट नीत्येपु–
१८. जालाई र बडादसैं चैतेदसैं पर्व पुजालाई राता बोकाखर्चस्मेत ज्मा रु ४७।८१ १ (ले)–
१९. षीएको र १८६०।१९०३।१९१२ सालका दस्खत नकल र २५ सालको मोठबाट स्मेत (षे)–
२०. त ।२० प्रोहीत्याई र षेत ।२० कटुवाले षांगो थामीदीएको बाकी षेत १६ देवीको
२१. पुजाके भनी लेषीएको देषीएको जील्लामार्फत भै आएका सर्जीमीन मुचु–
२२. ल्काबाट पनी षेत मुरी ।२० को धां ६। प्रोहीत् भानुभक्त पाध्या पोषन्यालले
२३. र छाग्या षेत ।२० को धान ६। कटुवाल लाटा सार्कीले पाएको षेत १६ को धा–
२४. न ६। त्रीपुरासुंन्दरीमाईको नीत्येपुजाके भन्यां लेषीएबमोजीं गरीआएको भं–
२५. ने र बडादसैं चैतेदसैं चौध थरीहरूले चलाई आएको पाषो जगामा सेर्मा
२६. १। को बोका १ तीरी तीरी आएको र फुलबारी जगाको हकमा माईस्थान्मा लीप–
२७. इस दुना टपरी गासने भै टहल गरी षाई आएको जगा हो तीरो लाग्ने भए आठा (स)

२८. ह ।४ तीरो लाग्छ. सो तीरो लाग्ने भएमा माईस्थानमा लीपदस टहलसुसार (ग)–
२९. र्नु नपरोस भंनेस्मेत मुचुल्का भएको र पुजाषर्चको हकमा चैतेदसैं बडा–
३०. दसैं पर्व पुजा यस गुठीबाट गर्नुपर्ने भै गाऊका थरीहरुबाट चलाई आएको
३१. देषीनाले नित्येपुजालाईसम्म दरबंदी गर्नुपर्ने र पाषाको मोरु १। को बोका १ बुझा–
३२. ई आएको छ तापनी मोरु १। नं कायं गर्ने फुलबारीको तीरो कायें गर्दा माई(को)
३३. टहलचाकरीषां नगर्ने हुदा फुलबारी नं कायं गरी फलफुल रोपी देवतालाई च–
३४. ढाऊनेस्मेत गरी फुलबारी नं कायं गरी तपसीलबमोजीं आम्दानीषर्चको दर–
३५. बंदी गर्ने भंनेस्मेत यसै रीपोट्को जीकीर भएको देषीनाले जाहेर गरेका छौं.
३६. नीकासाका हकमा रीपोटका तपसीलबमोजीं ज्मा षेत ।५६ छपन्न मुरीको धा–
३७. न १८। अठाह्र मुरी नगदी मोरु १। येकमा खर्च प्रोहीत्याई षांगी कटुवाले
३८. षांगी नीत्येपुजास्मेतके धान १३।११।७ तेह्र मुरी ऊन्नाईस पाथी एक माना कटाई बा–
३९. की धान ४।०।७ के दर ।९ लि ८।९८।२ नगदी १। स्मेत ज्मा मोरु ९।९८।२ नौ रुपैया
४०. अठानबे पैसा दुइ दाममा षर्च मोरु ८।२१।१ आठ रुपैया एकाईस पैसा एक दा–
४१. म कटाई बाकी कसर मोरु १।७७।१ एक रुपैया सतहत्तर पैसा एक दाम कायें गरी
४२. लगतकीताप षडा गर्ने र गुठीका हकमा माथी लेषीएका दरबंदीबमोजीं आम्दानीष–
४३. र्च गरी दरबंदीबमोजीं कां चलाई सेस बाकी २००३ साल्देषी मालमा बुझाउनु भं–
४४. ने पुजाहारीका नाऊँमा सनद गरीदी सो कसर असुल गरी दरबंदीबमोजीं षर्च ग–
४५. री कां चलाएनचलाएको जाच गर्नु भंने माललाई अडैको पुर्जी गरी दीने
४६. भंनेस्मेत रीपोट जीकीर मनासीबै ठहराञ्यूँ जो मर्जी हुकुम भनी नेपालपाहा–
४७. डरीपोटनीकसारीफाटले तोक बोली जाहेर गरेको तोक २००३ साल फागुण ९ गते
४८. रोज ५ मा[१] श्री ३ माहाराजको ठुलो छाप र श्रीकम्यांडरइनचीफको बाहुलीनीसा–
४९. नाबाट सदर भै आयेमुताबीक सो गुठीको तपसील्का दरबंदीबमोजीम् आम्–
५०. दानीषर्च गरी गुठीकाम चलाई सेस बाकी कसर मोहरु १।७७।१ येक रुपीञा सत–
५१. हतर पैसा येक दाम २००३ सालदेषी धादींमालमा सालवसाल बुजाऊनु भंने नीज
५२. पु. थ. रुद्रवीर राना मगरका नाऊमा गुठीछुटको सनद गरीबक्सनुपर्ने ठहरा–
५३. ञ्यु. जो मर्जी हुकुं भनी श्री ५ सर्कारका र गुठीलगतजाचअड्डाका हाकींकारीन्दा–
५४. ले हाम्रा हजुरमा बीन्ती पारदा जाहेर भयो. तसर्थ सो ठहरायेकोमा हामीबा–
५५. ट पनी सदर गरीबक्सेको छ. सोबमोजीम गरने काम गर ——————
५६. तपसील
५७. असामी ——— षेत धां छ्यू चारदां

---

१. वि. सं. २००३ फाल्गुनकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी पला
फाल्गुन	९	बृहस्पति	अमावास्या	६० । ०

(पात्रोबाट)

५८. कोटको प्रोहीत्याही मै बडादसै नोरथम–
५९. र चंडीपाठ् वेदपाठ गरी प्रोहीत भानुभक्त
६०. पाध्या पोषऱ्यालले षाई आयेको भनी
६१. लेषीयेको ——
६२. अलैचे मामुली ।३० मध्बे कंपुको ।१० बाकी जगंना–
६३. थ पोषरेल कोटथोक हाल मोही भानुभक्त पाध्या–
६४. मार्फतका टेकबाहादुर भंडारी छेत्री — ।२० — ६। — —
६५. अरु अड्डाबाट आयाको उर्दीपुर्जी र सो
६६. त्रीपुरासुंदरमाईका स्थानमा परी आया–
६७. को पर्वपर्वको कामकाज गरी कटुवाल
६८. लाटा सार्कीले षाई आयेको भनी लेषोये–
६९. को — — —
७०. छाग्येबल्या दमाई डाडाथोक हालमोही भक्तवीर ची–
७१. तौरे रानामगर — ।२०–६। — —
७२. त्रीपुरासुंदरीको नीत्येपुजाको
७३. गंगादेवी ल्होठो सनमां अधीकारी छापथोक हालमोही
७४. तेजर्मा श्रेष्ट — ।८–२। — —
७५. रातमाटे ३ ठाऊ गरी गुरं तीमीलसीना हटीयाथोक
७६. हाल मोही हरी भट्टको छोरा जेठो भट्ट — ।७–३।१० – –
७७. फाल्लीछाप जोनारां नेवार हटीयाथोकको हालमो–
७८ ही हरीनारां श्रेष्ट हटीयाथोक — ।१–।१०–
७९. पाषो जग्गा
८०. पूर्व वंलंगल पछीं वंजंगल् वर्षा वंजंगल ऊत्त–
८१. र देवीथां पहरो येती ४ कील्लाभीत्रको मर्क मा–
८२. ना ४ ब्यू जाने देवीथां पाषो जग्गा कीट्टा १ को सेर्मा
८३. हीरे कुमालस्मेत २ मोहीबाट आऊने — — १ —
८४. ।५६।१८।१।×
८५. तेमध्ये जोन्सी षर्च — १३।१९।१
८६. नीत्येपुजाके अछेताचावल ।·।·।१ ले वर्ष १ को ३६५ दींके चावल ।४
८७. ।४।५ के दोबरले घ्यां — ।९।१
८८. नीत्येपुजाके पुजाहारीके षांगी वर्ष १ को धां — १।१०
८९. प्रोहीत्याईके षांगी ऐ धां — ६।
९०. बाकी जोन्सी नगदी
९१. धान —— ४।·।७
९२. नगदी —— १।

९३ सो बाँकी जीन्सीको मालको दरभाउले दरदाम गरी नगदी र नगदी नै ज-
९४. मा मोरु — ९।९८।२
९५. धाँ मुरी ४।-।७ के दर मोरु ।९ ले रु — ८।९८।२
९६. नगदी रु — १।

९७. तेमध्ये नगदी षर्च ज्मा मोरु — ८।२१
९८. नीत्यपुजाके साजबेहान वर्ष १ को ३६५ दींके — ८।२११।१
९९. सींधुर चंदन रोज १ को ।-।१ ले — ।९।१।१
१००. धुप र बत्तीके धागो घ्यूस्मेत १ को ।१ ले — ३।६५
१०१. नैवेदे रोटी फलफुलस्मेतके रोज १। को ।१ ले — ३।६५
१०२. फुल्के बर्घैचा फुलबारीबाटै आऊनी हुँदा — ☒
१०३. बाकी कसर मोरु — १।७७।१
१०४. पुर्व त्रीपुरासुंदरीदेवीको थान पर्छी कृतिमान रानाको बारीको साद दर्वी
१०५. मुलबाटो ऊत्तर पीपलको बोट येती ४ कील्लाभीत्र मकैको ब्यू. ।-।-।५ मा -
१०६. त्र जाने फुलबारी पाषा जगा कीट्टा १ के मीनकबाहादुर राना मगर — १
१०७. लमाई हात १३ गज हात ९ भयाको तला नभयाको बाहीरपट्टी बारदा -
१०८. ली भयाको ढूँगाको गाह्रो षरको छानु भयाको षरीकोटचोकमा
१०९. बनको त्रीपुरासुंदरीमाईको मंदीर — १
११०. इती संवत २००३ साल चैत्र गते रोज सुभम् —

(छेउमा)

२००४।२।३१।६[२] मा सदर

(धादिङ जिल्ला खरी गंरीगाउँका श्रीतेजबहादुर राना मगरको सङ्ग्रहमा रहेको सकल पत्र। पत्रको शुरूमा र अन्त्यमा छाप लगाइएका छन्।)

(वि. सं. २०३७ मा धादिङ जाँदा धादिङ जिल्लाका विभिन्न ठाउँबाट यो पत्र मैले सङ्ग्रह गरेको हुँ। त्यस वेला मसँग धादिङ घुमी पत्र सार्न मदत गर्ने श्रीमाधवभक्त श्रेष्ठलाई धन्यवाद छ।)

---

२. वि. सं. २००४ आषाढकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	गते	वार	तिथि	घडी	पला
ज्येष्ठ	३१	शुक्र	नवमी	१७ ।	१०

(पात्रोबाट)]

अशोकको खामोलाई फलामको र दण्डीको काव्यादर्शलाई नाटक भनेर लेख्ने कमलप्रकाश मल्लबाट के लिच्छविकालमा चलेका संवत्‌को निर्णय हुन सक्ला त ?

– दिनेशराज पन्त

भगवानलाल इन्द्रजीले वि. सं. १९३७ मा नेपालका २३ वटा अभिलेख प्रकाश नगरुन्जेल नेपालको इतिहास भन्नु नै वंशावली थियो । यसको स्पष्ट प्रमाणको रूपमा वि. सं. १९३३ मा डानियल राइटद्वारा हिस्टरि अफ् नेपाल् [नेपालको इतिहास] भन्ने नाउँ राखी छपाइएको, नेपाली भाषामा लेखिएको वंशावलीको अङ्ग्रेजी उल्थालाई देखाउन सकिन्छ । ती २३ वटा अभिलेखमध्ये १५ वटा अभिलेख लिच्छविकालका थिए । ती अभिलेखमा दुइ थरी संवत् देखिएकाले यी विक्रमसंवत् र हर्षसंवत् हुन् भनी भगवानलालले आफ्नो निर्णय प्रकाश गरे । कुण्ड-कुण्ड पानी मुण्डमुण्ड बुद्धि भने जस्तै यसमा विभिन्न विद्वान्‌का विभिन्न मत निस्कँदै गए । सुमतितन्त्रनामक ज्यौतिष ग्रन्थ पाइएपछि अभिलेखमा देखिएका दुइ थरी संवत्मध्ये पहिलो संवत् वि. सं. १३५ देखि चलेको शक-संवत् र दोस्रो संवत् वि. सं. ६३३ देखि चलेको मानदेवसंवत् रहेछ भन्ने थाहा भयो । हेमराज पण्डित र बाबुराम आचार्यद्वारा सुमतितन्त्रको आधारमा प्रकाशमा ल्याइएको यो मत पछि क्रमशः स्वदेशी तथा विदेशी विद्वान्‌हरूबाट स्वीकृत मतको रूपमा प्रतिष्ठापित हुँदै गयो । लूच्यानो पेतेकले यसमा थप प्रमाण जुटाएपछि यसले अझ बढी पुष्टि पायो ।

वि. सं. २०३० मा प्रकाशित धनवज्र वज्राचार्यको लिच्छविकालका अभिलेखमा वारसमेत परेको अभि-लेख छापिएकोले लिच्छविकालमा चलेका संवत्‌को निर्णय प्रामाणिक ढङ्गले गर्न सकिने आशा उदायो । यसै प्रसङ्गमा पहिलो संवत्‌लाई वि. सं. ११३ देखि र दोस्रो संवत्‌लाई वि. सं. ६०९ देखि चलेको मानी शङ्करमान राजवंशीले लिच्छविसंवत्‌को निष्कर्ष भन्ने पुस्तक वि. सं. २०३० मा निकाल्नुभयो । उहाँको त्यस पुस्तकमा रहेका दोष सबभन्दा पहिले भुवनलाल प्रधानले देखाइदिनुभयो । पछि लिच्छविसंवत्‌को निष्कर्षमा रहेका दोषको विषयमा पूर्णिमाका विभिन्न अङ्कमा लेख निस्किए । शङ्करमानजी आफ्नो भूल छोप्न अरू भूल गर्दै जानुभयो र त्यसबाट उहाँका लेख झन् झन् अल्झिँदै जान थाले । तर यसबाट ठूलो फाइदा भयो । त्यो के हो भने लिच्छवि-कालमा चलेको दोस्रो संवत् वि. सं. ६३३ देखि नै उठेको हो भन्ने कुराको निर्णय गणित र इतिहास दुवैको आधारमा शङ्करमानजीको लेखको खण्डन गर्ने प्रसङ्गमा संशोधन-मण्डलबाट हुन गयो । यस विषयमा वि. सं. २०३८ मा मेरो लिच्छविकालमा चलेका संवत् भन्ने र वि. सं. २०४३ मा नयराज पन्तको लिच्छविसंवत्‌को निर्णय भन्ने पुस्तक निस्किए ।

पढ्ने गुन्ने काम खास नगरी मान्छे जम्मा गरी होहल्ला गरेको भरमा विद्वान् कहलाइरहेका मानिसहरूलाई संशोधन-मण्डलको कामबाट थोरै मात्रामा भए पनि मर्का परिरहेको थियो । शङ्करमानजी धेरै वर्षसम्म संशोधन–

मण्डलमा रहनुभएको र संशोधन–मण्डलबाट शङ्करमानजीको खण्डन हुँदा र दुवै पक्षमा मनाभन हुँदा त्यस्ता मानिसहरू प्रसन्न हुन थाले र शङ्करमानजीलाई संशोधन-मण्डलको विरोधमा फन् फन् उचाल्न थाले।

अन्यत्र जयमन्विच्छेत् पुत्रादिच्छेत् पराजयम् भन्ने नीतिवाक्यको अनुसरण गरेर हो कि किन हो, शङ्करमानजीले आफूले २२ वर्षसम्म मानेको संवत्सम्बन्धी सिद्धान्त चटक्कै छोडी पहिलो संवत् शकसंवत् चल्नुभन्दा १ वर्ष ५ महीनाअघिदेखि चलेको लिच्छविसंवत् र दोस्रो संवत् शक ५०० लाई नष्ट गरेको संवत् हो र लिच्छविकालमा दुइटा संवत् चलेका थिएनन्, एउटै संवत् चलेको थियो भन्ने मानी श्यामसुन्दर राजवंशीले तयार गरेको, वि. सं. २०५२ मा निस्केको लिच्छविकालीन सम्वतको निश्चयलाई आशीर्वाद दिन पुग्नुभयो।

कमलप्रकाश मल्लका लेखको संशोधन–मण्डलबाट धुरन्धार खण्डन भइरहेकाले उहाँलाई पनि संशोधन–मण्डलको कामबाट केही मात्रामा भए पनि मर्का पर्न गएको छ। यसैले संशोधन–मण्डललाई गिराउन पाए उहाँ अत्यन्त प्रसन्न हुनुहुन्छ भन्ने कुरा उहाँका लेख पढेकाहरूलाई थाहा भएकै कुरा हो। यसैको पछिल्लो कडीको रूपमा वि. सं. २०५३ चैत्र ३० गतेको गोरखापत्रको शनिवारीय परिशिष्टाङ्कको ख पृष्ठमा 'अहिले तपाईं के पढ्दै हुनुहुन्छ' स्तम्भअन्तर्गत छापिएका तलका कुरालाई देखाउन सकिन्छ–

डा. कमलप्रकाश मल्ल (मानवशास्त्री, बुद्धिजीवी)

म खास एउटै पढ्दिन। मेरो रुचिको विषय विविध र अन्तरविषयक छ। यद्यपि विश्वविद्यालयमा वर्षौंदेखि अंग्रेजी पढाइरहेको छु। तर मेरो रुचि इतिहास, संस्कृति, पुरातत्वमा छ। अहिले म नेपालको इतिहासबारे ग्रन्थहरू पढ्दै छु। म प्राचीन नेपालको कालक्रम समस्या समाधानका लागि सिल्भाम लेभी। नामक फ्रेन्च लेखकले सन् १९०५ मा लेखेका ले नेपाल पुस्तक (फ्रेन्चमा) पढ्दैछु। यो निकै पुरानो किताब हो तापनि सान्दर्भिक र आधिकारिक छ। साथै प्राचीन नेपालको कालक्रम समस्या निवारणका लागि प्राचीन अभिलेखहरू पनि पढिरहेको छु। हुन त म बिहान एकथोक, दिउँसो एक थोक र राति अर्को थोक पढ्ने गर्छु र म दिनको ३ देखि ५ घण्टासम्म अटूटरूपमा पढ्ने गर्दछु।

हाल म लेभीको किताब पढ्दैछु र यो दुई तीन दिन राष्ट्रिय अभिलेखालय गएर नवौं शताब्दी ८७८ ईस्वी सन् ताडपत्रमा लेखिएको आयुर्वेदको ग्रन्थ सुश्रुत संहिता पढें। यो पनि कालक्रम समस्या समाधानकै लागि पढें। रोचक कुरा के छ भने नेपालको प्राचीन अभिलेखहरू दुई सयभन्दा पनि बढी छन्। तर तीमध्ये दुइटामा बाहेक अन्यमा वार उल्लेख भएको पाइँदैन। ती दुईमध्ये एउटा वार उल्लेखित अभिलेख अंशुवर्माकालीन सम्बत् ५३१ (ई. सं. ६०८) मा अंशुवर्माले सुनको कवच फेरेको वार, नक्षत्र आदिको वर्णन गरिएको छ भने अर्को अभिलेख लगभग ३०० वर्षपछि सम्बत् ८०१ र पसन् ८७८, अप्रिल १३ आइतवारको छ। वास्तवमा यी अभिलेखहरू केशर पुस्तकालयमा केशर शमशेर र पं. हेमराज शर्माको निजी संग्रहले गर्दा उपलब्ध हुन सकेका हुन्। मैले वास्तवमा नयराज पन्त र उहाँका शिष्य शङ्करमान राजवंशीबीच लिच्छवी सम्बत् निर्णयबारे चलेको ठूलो विवादको टुंगो लगाउने प्रयास गरिरहेको छु। नयराज पन्तले ६४० पृष्ठको लिच्छवी सम्वत्को निर्णय भन्ने पुस्तक लेखे पनि त्यसमा निर्णय भने छैन। यस्तै शङ्करमानले २१० पृष्टको लिच्छवी सम्बत्को निष्कर्ष लेखेका छन् तर विवाद टुंगेको छैन। अहिल यही विवाद टुंगो लगाउने किसिमका ग्रन्थहरू म पढिरहेको छु र करीब करीब यो विवाद टुङ्गो लाग्ने स्थितिमा आइसकेको छ।'

नयराज पन्त र उहाँका शिष्य शङ्करमान राजवंशीले गर्न नसकेको निर्णय म गर्छु भनी कमलप्रकाश मल्लले यहाँ धवकु लगाउनुभएको छ। कमलप्रकाशले उहाँको निर्णय के हो, सो कुरा पहिले प्रकाश गरी यस्तो बोलेको भए राम्रो हुन्थ्यो। आफ्नो निर्णय बाहिर नल्याई यस्तो प्रचार गर्न मात्र उहाँ लागेको देखिएकोले कमलप्रकाशको नियत राम्रो छैन भन्ने स्पष्ट छ।

कमलप्रकाश मल्लमा यस्तो विषयमा केही चाख छ। त्यो स्तुत्य छ। तर चाख हुनु र त्यस विषयमा अधिकार हुनु फरक कुरो हो, यो कुरा कमलप्रकाशले बुझ्नुपर्छ।

नयराज पन्तको लिच्छविसंवत्को निर्णयमा केही निर्णय छैन भन्ने जुन दम्भ कमलप्रकाश मल्लले प्रकट गर्नुभएको छ। त्यताबाट कमलप्रकाशले के त सम्पूर्ण त्यो पुस्तक पढ्नुभएकै छैन, पढेकै भए पनि बुझ्नुभएको छैन अथवा जतरो भए पनि संशोधन-मण्डललाई गिराउने काममा नाइके हुन उहाँ लागिपर्नुभएको छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

कमलप्रकाश मल्ल आफ्नो पेटपालोको विषय अङ्ग्रेजीमा केही गर्न नसकेपछि इतिहास, संस्कृति, पुरातत्त्वमा लाग्न खोज्नुभएको हो। यो कुरा उहाँको माथि छापिएको वक्तव्यबाट पनि थाहा हुन्छ। तर ती विषयमा उहाँको अधिकार नहुनाले उहाँबाट कति भूल भए भन्ने कुरा विद्वज्जनलाई थाहै छ। लुम्बिनीमा रहेको अशोकस्तम्भलाई फलामे खामो भनेर लेख्ने, दण्डीको काव्यादर्शलाई नाटक भनेर लेख्ने योग्यता भएका कमलप्रकाशको[1] यस्तो

---

१. कमलप्रकाश मल्लमा प्राचीन विद्यामा अधिकार नहुनाले उहाँका लेखमा निकै त्रुटि पाइन्छन्। उहाँबाट भएका सबै त्रुटिका विषमा लेख्न यस सानो निबन्धमा सम्भव नहुने हुनाले उहाँले के कस्ता त्रुटि गर्नुभएको रहेछ भनी बुझ्न खोज्नेहरूको सुविधाको लागि छापिएका केही लेखको सूची तल दिइन्छ–

(क) वि. सं. २०३१ मा काठमाडौँबाट संशोधन-मण्डलद्वारा प्रकाशित पूर्णिमा ३२ अङ्कका २५०–२६५ पृष्ठमा छापिएको महेशराज पन्तको नेपाल् इन् परस्पेक्टिभ्मा देखिएका इतिहाससम्बन्धी अशुद्धि

(ख) वि. सं. २०४० मा प्रकाशित पूर्णिमा ५८ अङ्कका १–२९ पृष्ठमा छापिएको महेशराज पन्तको के श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश संशोधन-मण्डलको विद्वत्ताको अनुपयुक्त नमूना हो त ?

(ग) वि. सं. २०४० मा काठमाडौँबाट महेशराज पन्तद्वारा प्रकाशित महेशराज पन्तको इनेप्ट् स्पेसिमेन् ? (अनुपयुक्त नमूना ?)

(घ) वि. सं. २०४१ मा प्रकाशित पूर्णिमा ६२ अङ्कका ११–२३ पृष्ठमा छापिएको पूर्णिमाका सम्पादकको वाङ्मुख

(ङ) वि. सं. २०४१ मा प्रकाशित पूर्णिमा ६४ अङ्कका ३९–४७ पृष्ठमा छापिएको महेशराज पन्तको नेपाल् इन् परस्पेक्टिभ्को गर्भमा रहेको संस्करणको विषयमा

(च) वि. सं. २०४२ मा काठमाडौँबाट रूपायनप्रकाशनद्वारा प्रकाशित रूपरेखा ९२ पूर्णाङ्कका ९–२२ पृष्ठमा छापिएको ज्ञानमणि नेपालको इतिहास लेख्ने प्रमाणले कि आफ्ना अनुकूल कल्पनाले

(छ) वि. सं. २०४४ मा काठमाडौँबाट महेशराज पन्तद्वारा प्रकाशित ज्ञानमणि नेपालको पशुपतिनाथको दर्शन स्पर्शन पूजनसम्बन्धमा समीक्षा

(ज) सोही पुस्तकमा छापिएको महेशराज पन्तको किन म यस पुस्तकको प्रकाशक बनेँ ?

(झ) वि. सं. २०४४ मा प्रकाशित पूर्णिमा ७२ अङ्कका १–६५ पृष्ठमा प्रकाशित महेशराज पन्तको द गोपालराजवंशावली सरसरी हेर्दा

(ञ) वि. सं. २०४५ मा काठमाडौँबाट नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित प्रज्ञा ६५ पूर्णाङ्कका ८०–१०१ पृष्ठमा छापिएको ज्ञानमणि नेपालको कोशार्थ निरूपण

(ट) वि. सं. २०५० मा काठमाडौँबाट पण्डित पशिलकेशन्जद्वारा प्रकाशित आदर्श १ अङ्कका १७–७६ पृष्ठमा छापिएको महेशराज पन्तको अन् रीडिङ्ग दि गोपालराजवंशावली (दि गोपालराजवंशावली हेर्दा)

वक्तव्यबाट सत्यमोहन जोशी[२] आदि मूर्खमण्डलीको माझमा बसी विद्वच्छिरोमणि भइरहन त उहाँलाई मदत होला, तर विद्वज्जनग्राह्य भने यो हुन सक्दैन भन्ने स्पष्ट छ ।

कमलप्रकाश वा अरू जो कोहीबाट पनि लिच्छविकालमा चलेका संवत्को बारेमा राम्रो निर्णय आयो भने संशोधन–मण्डल त्यो स्वीकार गर्छ भन्ने कुरा विद्वद्वृन्दमा म निवेदन गर्दछु । अहिलेसम्म कुनै ठोस काम गर्न नसक्नुभएका कमलप्रकाश मल्लले यस्तो निर्णय गर्न सक्नुभयो भने उहाँको लागि पनि यो गौरवको विषय हुनेछ । तर थोरै पढी धेरै प्रचार गर्न लाग्नुभएका कमलप्रकाश मल्लको तत्त्वनिर्णय गर्नुभन्दा जसरी भए पनि संशोधन–मण्डललाई गिराई मूर्खमण्डलीको माझमा बसी विद्वच्छिरोमणि बनिरहने चाहना नै बढी देखिएकोले उहाँबाट यस्तो काम हुन भने गाह्रै छ ।

(वि. सं. २०५४ ज्येष्ठ ४ गतेको आजको समाचारपत्रको ५ पृष्ठमा छापिएको लिच्छविकालमा चलेका संवत्बारे फैलाइएको भ्रम भन्ने मेरो लेखलाई काटकुट, थपथाप गरी यो लेख तयार पारिएको हो ।)

---

२. वि. सं. २०५३ चैत्र ७ गते नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानको आयोजनामा भएको गोष्ठीमा तुलसीराम वैद्यको नेपालमा इतिहास–लेखनकार्यमा देखापरेका समस्या र समाधान भन्ने लेखको टिप्पणीकर्ताको रूपमा टिप्पणी गर्दा कमलप्रकाश मल्ल कहिले के बोल्नुहुन्छ, कहिले के बोल्नुहुन्छ, उहाँको बोलीमा ठेगान छैन भनी उदाहरणसहित मैले भनेको थिएँ । त्यही टिप्पणीमा संशोधन–मण्डलको कुरा आउँदा त्यहाँ उपस्थित सत्यमोहन जोशीले अनधिकार हस्तक्षेप गर्नुभएको थियो । त्यस गोष्ठीका विभिन्न सत्रमा अर्थनवर्थका कुरा बोलिरहने सत्यमोहनले गोष्ठीमा उपस्थित अरूहरूको झपट खानुपरेको थियो । त्यस वेला सत्यमोहनको अनुहार कालोनीलो भएको थियो, सोही कालो कमलप्रकाशको वक्तव्यको रूपमा त छापिएको होइन भनेर मलाई शङ्का लागेको छ । सत्यमोहन जोशीले पनि लिच्छविकालमा चलेका संवत्को विषयमा भ्रम फैलाउँदै आउनुभएको कुरा यस प्रसङ्गमा स्मरणीय छ ।

वि. सं. २०५३ कार्तिक १८ गतेको विश्वभूमिको २ पृष्ठमा छापिएको नेवाःतय् दक्कलय् सक्कलय् तःजिगु नखः म्हपुजा (नेवारहरूको सबभन्दा ठूलो चाड म्हपूजा), वि. सं. २०५३ कार्तिक २४ गतेको गोरखापत्रको शनिवारीय पारिशिष्टको ग पृष्ठमा छापिएको म्हपूजा र नेपाल संवत्को नयाँ वर्ष, वि. सं. २०५३ कार्तिक २७ गतेको आजको समाचारपत्रको ४ पृष्ठमा छापिएको नेपाल सम्वत्का राष्ट्रिय अवधारणा र न्हूदँया भिन्तुनानामक सत्यमोहन जोशीका ३ लेखमा गोकर्ण बालुवाको अभिलेखको आधारमा राजा मानदेवको पालामा चलेको संवत् शकसंवत् नभई त्यसभन्दा २ वर्षअघिदेखि चलेको संवत् हो भनी निर्णय भएको छ भनेर लेखिएको छ । विश्वभूमिमा छापिएको लेखको पुनर्मुद्रण वि. सं. २०५३ कार्तिक २७ गते प्रकाशित चन्द्रागिरि १ अङ्कका ८–१० पृष्ठमा र गोरखापत्रमा छापिएको लेखको पुनर्मुद्रण वि. सं. २०५३ पौषपूर्णिमामा प्रकाशित धर्मकीर्ति १४ वर्ष ९ अङ्कका ८–१० पृष्ठमा भएको छ । वि. सं. २०५३ कार्तिक ३० गतेको गोरखापत्रको ६ पृष्ठमा छापिएको प्रतिक्रिया, वि. सं. २०५३ कार्तिक ३० गतेको आजको समाचारपत्रको ९ पृष्ठमा छापिएको सत्यमोहन जोशीको लेख पढ्दा, वि. सं. २०५३ मार्ग २७ गतेको देशय्मरु झ्याःको ३ पृष्ठमा छापिएको सत्यमोहनया असत्य खँ (सत्यमोहनका असत्य कुरा) र वि. सं. २०५३ पौष २५ गतेको देशय्मरु झ्याःको ३ पृष्ठमा छापिएको आश्चर्यगु खँया धायेगु खँ (आश्चर्यजनक कुराको तथ्य) नामक ४ वटा पत्रमा सत्यमोहन जोशीले लेखेको कुराको खण्डन मैले गरेको छु ।

हाम्रा प्रकाशित कृति

संशोधन–मण्डलतर्फबाट

१. पूर्णिमा ५ देखि ९२ अङ्कसम्म	१४२६।–	८. बुद्धिविनोदप्रश्नावली र त्यसको उत्तर	२।–
२. अभिलेख–संग्रह १ देखि १२ भागसम्म	७।५०	९. रत्नदीप	२।५०
३. इतिहास–संशोधन	१७५।–	१०. वृत्तशतक	३।–
४. सावधान–पत्र	६०।–	११. नेपालसंवत्‌को राष्ट्रिय मान्यताको अनौचित्य	३।–
५. विद्या–रक्षा	७५।–	१२. श्री ३ महाराज पद्मशमशेरका कुरा	१२।–
६. व्याकरण–संशोधन	१५।–	१३. कौटलीय अर्थशास्त्रको ऐतिहासिक व्याख्या	१०।–
७. पञ्चाङ्ग–संशोधन	३०।–	१४. अभिनन्दनग्रन्थ	५।–

नेपाल राजकीय–प्रज्ञाप्रतिष्ठानतर्फबाट

१. पण्डित गोपाल पाँडे र उनको घनमूल ल्याउने रीति	१६।५०
२. प्राचीन र नवीन गणितको तुलना	१५।–
३. त्रिकोणमिति (ज्योत्पत्ति)	२५।२५
४. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको संस्कृत तथा नेपाली पद्यमयी व्याख्या	२५।४०
५. लिच्छविसंवत्‌को निर्णय	१००।–
६. हिन्दू सिद्धान्तज्यौतिष र ग्रीक सिद्धान्तज्यौतिषको तुलना	२९।–
७. रत्नदीप (पहिलो भाग)	१०५।–
८. विश्रान्ति	८२।–

नेपाल–सांस्कृतिक–परिषद्‌तर्फबाट

१. जयरत्नाकरनाटक	८।–	३. ऐतिहासिक–पत्रसङ्ग्रह (पहिलो भाग)	४।५०
२. त्रिरत्नसौन्दर्यगाथा	१०।–	४. ऐतिहासिक–पत्रसङ्ग्रह (दोस्रो भाग)	३।५०

जगदम्बा–प्रकाशनतर्फबाट

१. गल्लीमा पर्याँकिएका कसिङ्गर	६।२५
२. इतिहास–संशोधनको प्रमाणप्रमेय	१८।–
३. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश (१–५ खण्ड)	४१।–

त्रिभुवनविश्वविद्यालय पाठ्यक्रमविकासकेन्द्रतर्फबाट

१. गोलबोध	१३।७२
२. सुमतितन्त्र (त्रिभुवनविश्वविद्यालय संस्कृतअध्ययनसंस्थानको आयोजनामा तयार भएको)	१०२।५०

अरू प्रकाशनतर्फबाट

१. लिच्छविकालमा चलेका संवत्	१२।–	५. ह्वट् डिड् अंशुवर्मन् राइट् ?	४०।–
२. गोरखाको इतिहास (१–४ भाग)	५००।–	६. पशुपतिनाथको दर्शन स्पर्शन पूजनसम्बन्धमा समीक्षा	८०।–
३. अन् स्यान्स्क्रिट् एड्युकेशन्	३५।–		
४. इनेप्ट् स्पेसिमिन् ?	२०।–	७. आदर्श	२००।–

पूर्णिमा (इतिहास-प्रधान त्रैमासिक पत्रिका) का. मे. अ. द. नं. १५५/२४६

कार्यालय
संशोधन–मण्डल
एकान्तकुना, जावलाखेल
ललितपुर
नेपाल
फोन नं. ५–२४८१९, ५–३२७४९
पो. ब. नं. ४१६६, काठमाडौं ।

वि. सं. २०५४ चैत्र

यस अङ्कको मूल्य रु. ५५।–

मुद्रक
लुम्ष प्रेस
नयाँ बानेश्वर
ख – १ – ३७३ काठमाडौं – १
नेपाल
फोन नं. ४–७२५९६